

GRÓF DESSEWFFY JÓZSEF

ÉLETRAJZA.

IRTA

Dr. FERENCZY JÓZSEF.

A nemzeti múzeum

könyvtárána a 375.

BUDAPEST,

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVKERESKEDÉSE.

375

010532

GRÓF DESSEWFY JÓZSEF

ÉLETRAJZA.

IRTA

Dr. FERENCZY JÓZSEF.

BUDAPEST, 1897.

A SZERZŐ SAJÁT KIADÁSA.

TARTALOM.

I.

Grót Dessewffy József születése, gyermekkora, iskolázása Kassán, nevelője Koppi, tanulmányai Kolozsvárott, Budapesten, juratus, olaszországi utazása, hivatalba lépése, költői zsengei, kapitány lesz a felkelő seregben . . . . . 5—17

II.

Dessewffy országgyűlési követ lesz, megnősül; családi élete, nevelési elvei, országgyűlési szereplése, *Votum separatum* című műve a sajtószabadságról. Részt vesz az Akadémia szervező munkásságában . . . 18—40

III.

Dessewffy kéziratban maradt munkái, költői és tudományos dolgozatai az időszaki sajtóban, a *Felső Magyarországi Minerva* alapítása, a *Bártfai Levelek*, irodalmi harczi Bajzával, Széchenyivel; *Conversations-Lexikon*-pör, a *Hitel Taglalatja*. . . . . 41—95

IV.

Dessewffy emlékbeszédei. Összegyűjtött munkái, levelezése. Dessewffy mint epistograph, egyéni és irói jellemzése, irodalmi és közművelődési szereplésének jelentősége, halála . . . . . 96—142

GRÓF DESSEWFFY JÓZSEF ÉLETE.

A magyar közéletnek és irodalomtörténetnek érdekes alakja gróf Dessewffy József, Kazinczy Ferencznek egyik legbizalmasabb barátja és irótársa, a sokoldalú tudós, a bátorszavú politikus, az igaz magyar hazafi, ki csaknem páratlanul állt korában a magyar aristocratia körében specifikus magyar típusával, erős fajszeretetével s minden nemzeti sajtásághoz való makacs ragaszkodásával. Születése arra az időkre esik, midőn a magyar mágnásvilág már rég „letépte fényes nemzeti bélyegét“ s Bécsben, az udvar közelében, egészen németté lett, a sor már a középnemesség elnemzetietlenítésére is rákerült, mert a bécsi magyar gárda felállításának titkos célja ez volt. Az irodalomban a német izlés volt az uralkodó, a német szellem

az irányjelölő. A főúri magyar családok társalgásában túlnyomó volt a német szó, a magyarságot culturailag, társadalmilag és politikailag elnyeléssel fenyegette a germán szellem hódító és uralkodó hatalma.

Érdekes, hogy az ily körülmények között született és nevelkedett magyar mágnás nemcsak, hogy belé nem olvadt a német műveltségbe, hanem ellenkezőleg, a legerélyesebben ellenezte a német szellem követését, kicsinyléssel viseltetett a germán cultura iránt s magasra föléje helyezte ennek a francia és angol irodalmak értékét s igazi csökönyös kitartással ragaszkodott az ősi erényekhez, a hamisíttatlan magyar szokásokhoz, melyekkel valóságos cultust üzött.

Mint országgyűlési követ igazán szíven hordta a közszabadság érdekeit s nem egyszer emelte fel tiltakozó szavát a nemzeti jogok megcsorbítása ellen. Bátran sikra szállt a közterhek szaporítását czélzó törekvések ellen s első volt, ki a censura megszüntetését sürgetni merészelte.

Mint poéta, ámbár sokat irt, de a censura miatt csak keveset tett közzé; nem is volt nagy költői tehetség, önmaga

is szerényen dilettánsnak tartotta magát e téren, de mint író nagy hatással működött s irodalmunk legerősebb polemikus csatáit vivta meg. Korának egyik legtájékozottabb, legolvasottabb feje volt, kinél a világirodalmat jobban senki sem ismerte, de azért a magyar irodalomnak minden legaprólékosabb eseménye iránt is érdeklődött. Kitünő izlése és ítélete volt. Csokonainak első alapos méltánylója volt irodalmunkban s Dorottya szerzőjének genialitását évtizedekkel Salamon Ferencz előtt felismerte és hirdette. Mint író és maecenás pártfogásban részesített minden jóra való magyar irodalmi vállalkozást, lelkesen fáradozott a magyar színészet felvirágzásáért, levelezett a hazai írókkal és tudósokkal s Kazinczyval folytatott levelezése révén a magyar epistolographiának egyik legkiválóbb irodalmi képviselőjévé lett.

Egyetemes műveltsége s folyton munkálkodó szelleme egész kézirati könyvtárt hozott létre, melyben három-négy nyelven írt versek, szépirodalmi, tudományos, gazdaságtani, nyelvészeti, történelmi, biographikus művek, országgyűlési beszédek, eredeti és fordított munkák nagy

számmal vannak együtt. Valamennyi tanúskodik nagy készültségéről, finom érzéséről, lelkének kiművelt tulajdonairól.

Nagy műveltségével csak a családjára iránti meleg ragaszkodása vetekedett és önzetlen, igaz hazafias érzése. Hazaszere-tete az utókor legelismerőbb hálájára érdemes, erős magyar érzülete, melyre önmaga is büszke volt, lelkének egyik legszebb vonása, mi nevének kegyeletes emlékét egymagában is biztosíthatja.

Nem ok nélkül lelkesedett iránta Kazinczy Gábor, midőn azt írta róla, hogy „eljuthatunk, ha sátán is úgy akarja, hogy a *civilisált* nemzedéknek fogalma sem lesz azon férfiakról, kiknek nemes koszorújában Dessewffy József oly diszes helyt foglal el.“ Mi azt hisszük, hogy emlékét irodalmunk s történelmünk mint igaz magyar hazafiét mindenkorra meg fogja őrizni.

Gróf Dessewffy Józsefnél igazibb magyar mágnást újabb kori magyar történetünk nem mutat fel.

I.

Születése, gyermekkor, iskolázása Kassán, nevelője Koppi, tanulmányai Kolozsvárott, Budapesten, juratus, olaszországi utazása, hivatalba lépése, költői zsengei, kapitány lesz a felkelő seregben.

Tarkői és Cserneki Gróf Dessewffy József, nemzeti irodalmunk e kiváló alakja született Kriviánban, Sáros vármegyében 1772. február 13-án — és nem 1771-ben mint báró Hormayrhoz intézett önéletrajzában maga írta: „anno 1711. 13-a Februarii in Provincia Saaros primam lucem conspexi.“*

Születésének éve tehát összeesik egyik legkitünőbb magyarlantosunknak, Kisfaludy

* Életirói mind tévesen tették születése évét 1771-re, maga Toldy is az Akadémia 1844-iki *Névtár*-ában Dessewffy önéletrajzi adatai után készült rövid életrajzi vázlatban. Megigazította azonban Toldy (Összegyűjtött Munkái IV. köt. 137. l.) Dessewffynek Kazinczyhoz írt egyik levele nyomán, hol ezt írja: „Eperjest 13. februáriusban, születésem napjankor, midőn életemnek 38-ik esztendejét elérném 1810-ben. L. Gróf Dessewffy József Irodalmi Hagyományai. Kiadta Kazinczy Gábor. I. 137. l.

Sándornak születési évével. Nevezetes volt ez év a magyar irodalomtörténetben, mert ekkor kezdődött az a nagyfontosságú mozgalom, mely irodalmunk újjászületését eszközölvén, kezdetét képezi a magyar irodalomtörténet egy új korszakának, — a francia, — majd az ó-classicai irodalom tanulmányozása alapján létesült magyar renaissance-nak.

Bessenyei és társai, a bécsi magyar gárda tagjai, fájdalmasan tapasztalták a szélesebb látáskört nyújtó nagy városban, Bécsben, hogy mennyire el van hanyagolva a magyar nemzeti nyelv és irodalom ügye. Bő tanulmánynyal és hazafias lelkesedéssel fogtak a nemzeti nyelvművelés nagy munkájához s az utódok által örök hálát és elismerést érdemlő tevékenységök megteremté a magyar irodalmi újjászületés epocháját.

Gróf Dessewffy József születése éve tehát egyik legnagyobb nevezetességű időpontja a magyar irodalomtörténetnek.

Szülei voltak a grófnak Dessewffy István kamarás és báró Vécsey Anna Mária csillagkeresztes hölgy. „Anyám báró Vécsey Anna Mária vala — írja Irod.

Hagy. III. 372. — apámat Istvánnak hívták, első feleségét a gróf Klobusiczky házból vevé, a harmadikat a gróf Windischgrätzekéből. Apámat a kamarás-kulcs ékíté a zsebe — anyámat keresztcsillag a melye körül. Atyám semmi hivatalt nem viselt. Nagyapám felesége báró Palocsay Klára volt.“ Családja egyike a legrégibb családoknak, melynek leszármaztatásában több eltérő magyarázatra találunk. Már a XIII. században virágzott a Dessewffy család Szlavoniában, hol Csernek várát birták.* 1558-ban kapta a család egyik tagja gróf Dessewffy János, volt Pozsega megyei főispán, a királyi kamara elnöke és később főudvarmester Tarkó várát és több más javakat Abaujban és Szepesben.

Ekkor költözött a család Magyarországra állandólag és telepedett meg a

* „A nemzetség leveleiből láthatni — írja Terhes — hogy 1034-ikben Slavoniába széles hatalmas birtokú Miklós gróf fia Desislaus magyarosan Dezső kitől szakadatlanul lejött ágazatját a Dessewffy nemzetség országos hitellel bizonyítja) unokája vala egy még elébbi Dezsőnek, ki Hevenessy híres történetíró Jesuita szerint Vestfaliában fényes nem ivadéka lévén, Giselával, Bajor herczeg leányával Szt István királyunk Hitvesével a magyar földre jött s Udvar mestere volt“. *Arpadia* szerk. Kovacsóczy I. 318 l.

Felvidéken, nevezetesen Sáros vármegyében,* hol a mi Józsefünk is született. Anyja a szülés után meghalt. „Mater — írja egyik versében maga Dessewffy — quam dederat vitam mihi morte redemit“. A kisdedit nagynénje, Szirmay Karolina grófné vette magához és „magyaros, kemény“ bánásmódban részesítette. A folyton családi körben élő gyermek 9—10 éves koráig idegen nyelvről nem is igen hallott, tehát már első gyermekségében megerősödött a magyar nyelvben, melyhez később Kazinczy Ferenczcel folytatott levelezésében nyelvészetileg is hozzászólt. „Nekem magyar dajkám volt — írja Kazinczyhoz Irod. Hagy. II. 92. l. — és csecsemős koromtól fogva magyar családok voltak körülöttem . . . Hazám nyelve volt első nyelvem. Későbbi utazásaim ugyan félbeszakasztatták a magyar szóllás gyakorlását, de én akkor is, a hol és a mikor lehetett, és a mint kitelt tőlem, magyarul beszéltem és olvastam. Már régen tudtam magyarul, minekelőtte francziául kezdettem volna beszélni. Tizenkét esztendő koromban még egy szót sem tudtam németül“.

* Nagy Iván: *Magyarország családai* III. 299. l.

Gyermekkorát Szabolcsban, falun élte le s a telet rendesen — mint főúri családainknál divatos — városban, Kassán tölté. Itt lépett összeköttetésbe a nagytudományú kegyesrendi tanárral, Koppi Károlylyal, ki nevelőjévé lett.

Koppi korának egyik kiváló tudósa volt; már mint gyermek felkelté magairánt oktatóinak figyelmét élénk esze s gyors felfogása által. A nagyszombati egyetemen a legszigorúbb censorok gyülekezetében fényes bizonyítékát adta nem közepszerű jártasságának a természet- és mennyiség-tudományokban, a történelem- és nyelvészetben, nem különben az ékesszólásban.*

Leginkább kedvelte a történelmet, melyet irodalmilag is művelt és pedig oly sikerrel, hogy tekintélynek tartották. Történelmi előadásaival annyira megnyerte hallgatóit, hogy a híres történettudós Katona István helyett inkább őt óhajtották hallgatni az egyetemes történelemből. 1775-ben jelent meg bölcsészeti értekezése *De infinita corporum vi* czimen, melylyel

* Horányi: *Scriptores Piarum Scholarum etc.* Tom II. Pag. 241.

kortársainak teljes elismerését nyerte meg.*

Dessewffy élénk ragaszkodást tanúsított nagyszellemű nevelője, Koppi iránt, ki növendékének szeretetén kívül akadémiai hallgatóinak is teljes rokonszenvét birta. Három évet töltött ugyanis a kassai akademián, mint a történelem tanára, mely idő alatt az oktatás terén fényes nevet szerzett magának. 1780-ban Kolozsvárra helyezték át, hova Dessewffy is követte három év múlva, 11 éves korában, és nevelője oldalán történelmi studiumokat folytattott, főleg pedig latinul és görögül tanult.

Koppi 1785-ben Pestre költözött, mert a kir. tudományos egyetemre a történelem tanárául hívták meg. Ezen állásában egy évtizedet töltött buzgó fáradozás mellett, folyton növekvő tiszteletben. 1797-ben prorectorrá, 1800-ban rectorrá lön; elhunyt 1801-ben.

Nagyszámú munkákat hagyott hátra, melyek tanultsága és széleskörű ismeretei

* Horányi így ír felőle: „Optandum vero est. ut qua Cl. Auctor mentis facilitate et perspicacia pollet, integram et constantem corporis valetudinem ad Philosophicas praeicipue disciplinas illustrandas favente Dei Numine nanciscatur“. *Memoria Hungarorum* etc. Tom. II. Pag. 429.

mellett tanuskodnak. Kovachich Márton Györgynek a Nemzeti Múzeum kézirat-tárában levő leveles tára, sok levelét tartotta fenn Koppinak, melyek legnagyobb része tudományos buvárlatairól, irodalmi munkálatairól szól. Egyszer adatokat kér tudós barátjától I. Károly nejére, Erzsébetre, máskor Mária Teréziára vonatkozólag, ismét máskor Báthoryra vonatkozó kéziratokat kér tőle, majd történelmi könyveket, majd meg arról értesíti, hogy két napra vendégül megy hozzá Budára irodalmi terveinek megbeszélése végett, mert folyton irodalmi munkálatokkal foglalkozott.*

Koppinak Kolozsvárról való eltávoztával tanítványa, Dessewffy még két évig ott maradt, azonban nemsokára Pesten találjuk őt is, hol középiskolai tanulmányait folytatta. Nagy hatással volt rá tanárai közül, mint maga írja, Zimányi, ki a classicus nyelvekre oktatta, melyekben igen szép előmenetelt tett. Ovidius

* Irodalmi művei közül nevezetesebbek: *Historica Tentamina de Regibus Hungariae* etc. Cassoviae 1777. *Prolegomena Historiae Ecclesiasticae* 1786. *Historia Universalis* 1793. stb.

Metamorphosis-ait Cicero beszédeit, Vergiliust, Horatiust, sőt már Homerost is nagy kedvvel olvasgatta, sőt Koppi segítségével latinból fordítgatni is kezdett. „Megvan még most is — írja Irod. Hagy. II. 92. — valahol magyar fordításom Ciceroból *De senectute*. Ezt tizennégy esztendő s koromba készítettem Koppi vezérlése alatt.“

A gymnasiumi tanfolyamot a kegyesrendieknél végezte Zimányi felügyelete alatt és csakhamar bölcsészeti tanulmányait is megkezdte a pesti egyetemen. A matematikát Dugonicstól és Strauchtól, a természettant Horváth-tól, a természetrajzot Mitterpachertől, az oklevéltant Cornidestől és Schönwiesnertől, a történelmet ismét Koppitól hallgatta, mely utóbbinak előadásai kedvencz tanulmányává tették ez időben a történettudományt, olyannyira, hogy éjjel-nappal folytatott tanulása miatt Koppi már megerőltetéstől féltette s tartósabb szünetekre intette. Kényszerítette a mohó vágygyal tanuló ifjút mindenféle testmozgásokra, nyáron a labdázásra, úszásra, télen a jégen való mozgásra, tánczra, hogy ekként testi ügyességben is gyarapodjék.

A három évi bölcsészeti tanulmány után ugyancsak a pesti egyetemen kezdte meg a politikai és jogtudományi négy évi tanfolyamot, melyet később a kassai jogakademián folytatott és végzett be.

Elvégezvén iskoláit, nagybátyja, gróf Sztáray Mihály, Szabolcs vármegye főispánja magával vitte a tehetséges ifjút a híres, 1790-iki budai országgyűlésre, hol a komoly törekvésű Dessewffy igen sokat látott, tapasztalt, tanult. Ekkor ismerkedett meg közelebbről a közügyekkel, kezdett komolyabb politikai tanulmányokba merülni. Az előkelő társaságok, melyekben nagybátyja oldalán megjelent, nagyban elősegítették kiművelődését, komoly készült-ségét. Gróf Eszterházy Károly egri érsek késznek nyilatkozott őt hivatalba ajánlani gróf Pálffy Károly magyar udvari cancel-lárhoz, de megelőzte az ajánlásban nagybátyja, Sztáray, ki Pásztory Sándornak a fiumei kormányzónak ajánlotta fogalmazóul.

Mielőtt azonban hivatalát elfoglalta volna, beutazta Olaszországot. Meglátogatta Rómát, Flórenczet, Nápolyt, Genuát valamint egyéb híres városait Olasz-

országának, melyekben tanulni vágyó lelke bőséges táplálékot talált, nagy érdeklődéssel szemlélte Italia műkincseit, régi építményeinek romjait; classicus műveltségénél fogva érdekes és tanulságos összehasonlításokat tett az antik és modern művészeti alkotások között, lelkesedve járta be az ó-kori történet emlékezetes helyeit, közben forgatván az ó-classicus auctorok műveit.

Befejezván utazását, 1794-ben már Fiumében találjuk, hol a kormányzó-ságnál elfoglalta tiszteletbeli fogalmazói állását. Innen írta meg Kazinczyval folytatott *Bizodalmas Levelezésének* elsejét, melyet évtizedeken keresztül tartó állandó irodalmi összeköttetésük és barátságuk száz meg száz más levele követett s belőlök a magyar irodalomtörténetnek legbecsesebb epistolographiai műve létesült.

Ezen időkre való későbbi visszaemlékezéseiben, többször mondogatta, hogy mily nagy szerencse volt rá nézve ekkori távolléte Magyarországtól, mert a Kazinczyval való barátsága révén okvetetlenül belekerült volna ő is a Martinovics-féle összeesküvésbe.

Azonban már a juratussága idején sürgetett állást óhajtván elnyerni Bécsben a magyar udvari cancellariánál, újra lépéseket tett érte, de sikertelenül, a mi elkedvetlenítette s fel is hagyott hivatalos pályájával, noha Sándor főherczeg nádor a Helytartó Tanácsnál hajlandó volt alkalmazni. Falura vonult vissza Sámuel fivéréhez s nappal gazdálkodott, éjjel pedig régi könyveivel foglalkozott. Közbenközben irodalmi munkásságot is folytatott, de nyilvánosságra még semmit sem bocsátott a censura szigorúsága miatt.

A múzsák társaságából harczi zaj szólította el. Napoleon északi Olaszország sikjain fegyverbe állította katonáit Ausztria ellen. Ferencz osztrák császár és magyar király tehát a nemességet felszólította önkénytes csapatok alakítására és így Dessewffy is szolgálatba lépett Szabolcs vármegye nemesi felkelő seregében kapitányi ranggal. Katonáskodása azonban nem tartott tovább kilencz hónapnál, mert a hadakozó felek megkezdték a főhadiszálláson a békealkudozásokat és Udine közelében Campoformio nevü kis faluban alá is irták a békét a meghatal-

mazottak. Ezzel Dessewffy katonáskodásának is vége szakadt és ő ismét békés foglalkozásához láthatott, a gazdálkodáshoz, meg a költői ábrándozáshoz.

Barátai ugyan arra ösztönözték, hogy József nádortól hivatalt kérjen a budai Helytartó Tanácsnál, ő azonban inkább ismét a gazdálkodásra adta magát. Átvette a nagy adósságokkal megterhelt atyai örökségét és mondhatni egész életén át küzdött, kitünő gazdálkodása mellett is, a terhes adósságok letörlesztésének gondjaival.

A költészettel inkább csak unalom-üzésből foglalkozott, de első rendű költői hivatása nem is volt. Megénekelte minden aprólékos benyomásait, de igazi költői inspiratio, nagy költői talentum ez időből származó verseiben nincs. Inkább egy költői lelkületű dilettáns verselgető törekvése és jóakarata nyilvánul költeményeiben, mint egy nagy költő alkotó tehetsége. A nyilvánosságra ekkor még semmit sem bocsátott, részint tartózkodó szerénységből, részint az akkori kedvezőtlen közállapotok miatt. Verseit elrejtve tartotta kéziratái között, hanem azért gondosan

megőrizve mindent, hogy jobb idők beálltával esetleg közkinccsé tehesse őket. Rendkívül sokat olvasott nemcsak az óclassica irodalomból, hanem a német és francia irodalom termékeiből is. Olvasmányaiából bő kivonatokat készített, s ezek egy egész kis irott könyvtárt tesznek ki. Iratai között számos jegyzék maradt meg az akkor legelterjedtebb, legolvasottabb könyvekről, melyek élénken tanúskodnak róla, hogy az azon kori egyetemes irodalomban mily nagy tájékozottsággal rendelkezett. Mert az kétségbe nem vonható tény, hogy Dessewffy József korának egyik legképzettebb, legolvasottabb, legtudósabb férfja volt.

II.

Dessewffy országgyűlési követ lesz, megnősül, családi élete, nevelési elvei, országgyűlési szereplése, Votum separatum cz. műve a sajtószabadságról, részt vett az Akademia szervező munkásságában.

Gazdasági teendői mellett Dessewffy élénk részt vett a vármegyei élet mozgalmaiban, hol hazafias magatartásával, komoly érdeklődésével a közügyek iránt és derék szónoklataival korán figyelmet keltett maga iránt. 1802-ben vármegyeje, Sáros, meg is választotta egyik követének az országgyűlésre, melyen még nem vitt ugyan kiváló szerepet, de nem is volt az utolsók sorában. 1805-ben majd ismét 1807-ben Zemplén vármegyét képviselte az országgyűlésen. 1811-ben és 1825-ben pedig Szabolcsot.

Közben 1806-ban nőül vette egykori főnökének, gróf Sztáray Mihálynak, leányát, Eleonorát, kivel hosszú és tartós családi boldogságban élt mindig. Házasságából

egy leány: Virginia, és három fiú származott: Aurel, Marczel és Emil. Kitünő római neveket választott gyermekei számára, de nem affectatióból — mint maga írja — hanem, hogy a családjában gyakran ismétlődő nevek miatt genealogiai zavarok ne támadhassanak.

Mint szerető, gondos családapa gyermekeinek nevelésére különös nagy figyelmet fordított. Tudós barátaihoz és ismerős főpapokhoz fordult, hogy házához alkalmas nevelőt kapjon, kire nyugodtan bizhassa gyermekei oktatását. A nehéz szerepre egy Józsa Zsigmond nevezetű evangélikus ifjú vállalkozott, kinek a legrészletesebb utasításokat szabta meg. „Ajánlom gyermekeimet — írja hozzá 1817-ben — s azért kérem, hogy sokat mozogjanak és sokkal többet, mint tanulnak, mert a testnek proportionale frisebben kell kifejlődni, mint a léleknek, és minél erősebb, minél egészségesebb a test; annál többet és rövidebb idő alatt fejlődik ki a lélek — az én csekély ítéletem szerint a test kifejlődésének a lelkiéhez képest úgy kell haladni, mint háromnak az egyhez — . . . keveset, jól és unalom nélkül kell tanulni a fiúknak, így

megmarad kedvek és tartóztatni, nem unszolni fog kelleni őket idővel, és egy óra alatt többet fognak tanulni víg elmével, mint más hasonló idejű gyermek három óra alatt levert és kényszerített lélekkel. Minden előmenetelnek olyan haladással kell menni, mint a felülről leeső testeknek, a későbbi haladások mindig jobban-jobban nevednek és mindinkább felülmulják az elsőbbeket.“

Később Döbrentei Gábort ajánlották gyermekei mellé, de ő nem akarta Döbrenteit irodalmi munkásságától elvonni és mást kért. Kulcsár István egy Cseh nevezetű ifjút ajánlott, de ez időközben történt halála miatt szintén nem került a házhoz hanem Németh József, a ki meg helvét hitvallású levén, szemet szúrt, hogy az erősen katolikus érzelmű főúri család gyermekeit protestáns nevelők oktatják. Hanem azért a vallási meggyőződésére is érzékeny apa elejét vette a támadt szemrehányásoknak, mert a nevelő a vallás dolgaiba nem avatkozhatott, erre külön hitoktatót járatott gyermekeihez.

Elég nehézség merült fel a nevelés dolgában más tekintetben is. Mert a

classicus műveltségű apa a saját felfogása szerint iparkodván a gyermekek oktatásának ügyét berendezni, a görög-római műveltséget vette alapul, a mi a család asszonyainál megütközést és ellenkezést keltett. „Némbereknek kivált — írja — nem fér fejökbe ezen kopott régiség felé vezetni látszó hajlam, melyet ők többnyire porlepte szobaszennyességek nyilvánítanak.“ De meggyőződésétől nem tágitott, sőt még a nevelőtől is megkövetelte saját egyéni felfogásának és átgondolt methodusának követését. Jellemző, mit erre nézve már öreg korában irt Császár Ferenczhez, ki Aurel felett tartott emlékbeszédéhez adatokat kért tőle: „Nem elegendő vala tehát — írja hozzá 1842. novemberében — . . . csupán értelmes tanítóra szert tennem, hanem olyat is kapni kelle igyekeznem, ki nevelési s tanítási eszméjét kész legyen a magaméinak alárendelni, és azon uton-módon és sorban vezérteni magzatim tanulmányait, minőt hosszas gondolkozásim és tapasztalatim után legczélszerűbbeknek véltem célom elérésére, mely nem vala egyéb, mint magzatimból oly érezve gondolkozó

emberek idomítása, kikből műveltségök után a köz-, valamint különletes életben, a körülmények szerint, tettlegesen és gyakorlatilag hasznavehető emberek válhassanak.“

És Józsa Zsigmond ilyen volt. Jegyzékbe foglalta nevelési főbb irányelveit s mint „az ifjú grófoknak nevelésekre és oktatásokra tárgyazó regulák“ pontozatait, melyekben részletesen fel volt sorolva minden nap teendője és életrendje, felülvizsgálás és jóváhagyás végett átnyújtotta az apának. Dessewffy pedáns aprólékosságig menve tette meg észrevételeit minden pontra s methodikai és diaetetikai észrevételeivel adta vissza a jegyzéket, hangsúlyozván socratikus tanítási módszerének pontos követését. „Szeretetre méltóvá kell nekik tenni — írja az utasításokban — azon dolgokat, a melyekre taníttatnak, hogy az által a figyelmetességre szokjanak. Interessálni kell hát őket, az pedig meg fog esni, ha curiositások fog ébresztődni, ha érző tehetségek a jónak, szépnek, nagynak, nemesnek érzésére fog meghívatni. Nem a lágy, hanem a férfias érzékenységeket kell benne ébreszteni és

kivált azokat, a melyek embertársok iránt való szivességeket kifejthetik és az emberi szivben oly természetes gögöt és magamosságot (*amorem proprium*) megfojthatják, semmi sem fog nekik úgy használni mint a régi és közelebb időbeli nevezetes embereknek biographái, ez mind mulattatni, mind igen sokra tanítani fogja őket. . . . Regulákkal nem kell őket fárasztani. Csak az Istenért semmit se tanuljanak, a mit nem értenek, nem az a cél, hogy sokat papolni tudjanak, hanem, hogy gondolkozni tanuljanak.“

A legéberebb figyelemmel kísérte gyermekeinek fejlődését nemcsak zsenge korukban, hanem később is, egész életökön át. Kedvteléssel jósolgatta meg a gyorsan fejlődő gyermekek jövődjét, a mi, ha nem teljesült is egészen a jóslat szerint, azért a gyöngéd apa nyomról-nyomra követte a növekvő ifjak pályájának minden mozzanatát. Midőn már kiléptek az élet közterére, akkor sem szűnt meg irányozni szereplésöket, jóakarató apai tanácsokkal elhalmozni őket. Aurél már nagy jövődjöt ígérő fényes politikai szerepet vitt az országgyűlésen, az apa szerető gonddal

birálgatta akkor is minden cselekedetét, minden felszólalását. Irodalmi összeköttetéseit kiterjesztette gyermekeire is; Kazinczy barátságát megosztotta fiával, Auréllal is, ki szintén összeköttetésben és levelezésben állt a széphalmi mesterrel, irodalmunk akkori Nestorával. Példaszerű volt az a gyöngéd összetartozás és egymáshoz való szeretetteljes ragaszkodás, mely az apa és gyermekek között kifejtett és soha nem fogyatkozó bensőséggel maradt fenn mindenkor.

Dessewffy József fiatalabb éveiben is, a mikor tehetségét és tevékenységét közéleti szereplése és kiterjedt gazdálkodása nagy mértékben igénybe vették, sokat foglalkozott családi ügyeivel, gyermekei nevelésével, oktatásával; öreg korában is legszebb örömeit családjá körében élvezte. Nyilvános élete sok dicsőséget és sok keserőséget okozott neki, de családi körében mindenkor zavartalan boldogság és öröm jutott osztályrészeül.

A nevelés és oktatás kérdése azonban nemcsak mint családapát érdekelte, hanem mint tudóst és hazafit is. Iratai között egy nagyobb tudományos munka tervezete van

meg, mely arról tanúskodik, hogy hazánk culturpolitikai állapotai felől behatóan elmélkedett. A tiz szakaszra tervezett munkában fejtegetni szándékozott a köznevelés, a vallásfelekezetek, az ipar- és kereskedelem, a közutak, a parasztok és nemesek helyzete, az igazságszolgáltatás, az adózás ügyét; de csak az első fejezetet dolgozta ki: *a köznevelésről*. Egészen szabadelvű felfogást vall e munkálatában a népműveltség terjesztése felől. Közkincsé kívánja tenni az oktatás eredményeit s nem fentartani a kiváltságosak részére. Nem fél attól, hogy az irni-olvasni tudó parasztság nem fog dolgozni akarni, hanem forradalmat csinálni, rámutat a külföld példájára, s hivatkozik rá, hogy az angol paraszt olvasni tudása daczára is szorgalmasan dolgozik, a francia forradalom csőcseléke pedig nem tudott irni-olvasni. Az úgynevezett deák-iskolák, a mai gymnasium, zsufoltsága ugyan nem tetszett neki, nem helyeselte, hogy mindenki a magasabb deák iskolákba tódul, de ennek okát abban a kényszerűségben találta, hogy szakiskoláink nem lévén, a kezdetleges ipar és kereskedelem pedig csak kevés

egyént alkalmazhatván, természetesen tömegesen tódultak a deák iskolákba a hivatalos pályákra készülők, a gazdálkodók, földbirtokosok, nemesek gyermekei. „Könnyü megmagyarázni — így elmélkedik — mért teljesednek el annyira a deák iskolák a hazában. Gondoljuk meg csak, mennyi papokra, prókátorokra, fiskálisokra, patvaristákra, professzorokra van szükség Magyarországon. A közönséges hivataloknak mind a vármegyékben, mind a dicasteriumokban mennyi a számok? mennyire mennek a korona és a magokat jobban bíró földes urak tisztjei? hát a hol a nemesség oly számmal van, mint nálunk, a hol ezen nemesség egyedül formálja a *senatum populumque hungaricum*, nem természetese-e a fiatal nemességnek legnagyobb részét a deák iskolákban találni?“

A tudományt, az ismeretek közlését, a műveltséget általánosnak, közösnek óhajtottá Dessewffy s e tekintetben vallott liberalis felfogása ép oly dicséretes, mint az országgyűléseken tanusított hazafias, szintén liberalis magatartása.

Mint országgyűlési képviselő egyike volt a legtevékenyebb férfiaknak. Minden

ülésen ott volt, minden tanácskozásban részt vett, s habár nem volt is kiváló szónok, de véleményét, nézetét a tárgyalás alá kerülő közügyekről el-elmondta, néha nem is kiméletesen, hanem bátor, ellenzékies hangon. Komoly és munkás tevékenységére mutat az a rengeteg sok írásbeli javaslat, melyeket részint ő maga dolgozott ki és terjesztett elő, részint pedig a melyeket másokkal vitatott meg s ő csak szerkesztett, vagy leirt. Egyébként is temérdek sokat irt és iratott össze az országgyűlési munkálatok felől.

A családi levéltárban megőrzött kéziratok nagy tömegéből kitetszik, hogy nemcsak a gyűlések tárgyalásairól tett rendszeres jegyzéseket, hanem még a magán társalgások fontosabb nyilatkozatait is feljegyezte. Így feljegyezve találom irataiban a követtársaival a magyar nyelv használata felől folytatott eszmecsere fontosabb nyilatkozatai közt, hogy Vay József azt kívánta, legalább az izenetek menjenek magyarul a felső táblához és ezt a palatinus részéről is megengedhetőnek tartotta. Péchy azt mondta, következetlenséget lát abban, hogy az országgyűlés a

hivatalokba magyarokat akar helyezettetni, de azért a magyar nyelvet megveti. — Mert ne feledjük, hogy az országgyűlés tanácskozási nyelve a latin volt s magának Dessewffynek, ki egyike volt a magyar nyelv jogai legerélyesebb sürgetőinek, nemcsak beszédei latin nyelvűek voltak, de még naplóját is latinul írta.

Országgyűlési iratai közt a sok felirati javaslat, izenetváltás kerületi ülési jegyzőkönyv, törvény-kivonatok, beszédek mind latinul vannak szerkesztve.

Valahányszor országos érdekű tárgy került tanácskozásra, Dessewffy is kifejtette nézeteit. Így az 1802-iki országgyűlésen nagy beszédet tartott az alkotmányos formák megtartása mellett s tiltakozott a katonaság létszámának az országgyűlés megkérdése nélkül való szaporítása ellen. Az 1807-iki országgyűlésen kerületi jegyzőnek választották s e minőségében része volt a legfontosabb országgyűlési iratok szerkesztésében.

Az 1811—12-iki országgyűlésen heves ellenzéki beszédet tartott az adózás ügyében, s követelte, hogy az ország súlyos helyzete felől az uralkodót tájékoztassák

az illetékes tényezők és ne követeljenek az országtól nagyobb áldozatot, míg a sérelmek és sebek nem orvosoltatnak: „ő herczegségétől — ugymond — a nádorispánnak bölcseségétől, hazafiúságától, bátorságától nem azt várja az ország, hogy annak közvélekedését és érzését akármilyen félelemtől szorongattatván elfojtsa; — hanem azt, hogy a nemzeti érzeményt egész teljességében a thronus eleibe vigye és ott megrettenhetetlen lelki esmérettel minden vak magyarázatoktól oltalmazza.“

Még erélyesebben tiltakozott a pénzdevalvatio ellen, mely intézkedésben kiméletlen jogsérelmet látott a tulajdon eszméje ellen. Sürgette a kényszer-árfolyamú papírpénz bevonását és követelte, hogy a bányák-ból termelt arany és ezüst pénzzé veressék, nehogy külföldre kerüljön fényüzési áruczikkék készítésére. Már előbb felirati javaslatot dolgozott ki mármarosi és komáromi követtársaival az ország sérelmeiről és követelményeiről, e mellett minden hazafias mozgalomnak buzgó és erélyes támogatója volt. A kerületek szerint összegyűlt vármegyei követek — s köztök — Dessewffy is — elhatározták a personálist

megkérni, hogy a jegyzőkönyveket a javaslatok mellett és ellen történő felszólalások bevételeivel szerkesztesse, mert csak így lesznek hűséges történeti kútfők a későbbi nemzedékek előtt. Követelte az adók és országos terhek egyenlő és igazságos felosztását, elmondta véleményét és javaslatát a megyei bizottságban a vizek szabályozásáról, részletes követi utasításokat dolgozott ki az úrbér rendezése tárgyában, szóval minden fontos országos ügyben hallatta véleményét, kifejezte meggyőződését bátran, fészélyezés nélkül, hazafias érzületének sugallata szerint.

A pénz értékének leszállítása miatt egy latin értekezést is irt, mely a követek közt kézről-kézre járt, de nem nyomtatásban, mert a censura megakadályozta volna megjelenését; — hanem kéziratban. Munkálatát Kazinczynak is megküldte és kérte felőle véleményét. „Kérlek, hogy figyelemmel olvasd — írja hozzá 1812. jul. 15. — nem volt időm úgy elkészíteni, hogy rövidebb és rendesebb legyen, és hogy egy olvasással egészen által lehessen érteni, de hízlekedem magamnak, hogy nincsen gyengén általgondolva az egész tárgy....

Nagyon leköteleznél, ha kereken megmondanád nekem ítéletedet eránta. Az isten tudja legjobban, hogy el nem felejtettem-e egészen magamat a midőn irtam, és hogy megvesztegette-e szívem az eszemet. A helyett, hogy refutáltak volna, egoismust hánytak szememre a legnagyobb egoisták.*

Az 1825-iki országgyűlésen ismét Szabolcs vármegyét képviselte s ismét ott volt az alkotmányvédő hazafiak között; felszólalásaival és egész magatartásával nevének tiszteletét és tekintélyét fokozta, sőt országos népszerűséget szerzett, midőn mint az országgyűlés által kiküldött országos közigazgatási bizottság tagja az előleges censura eltörlését sürgette. Javaslatát az országos bizottság nem fogadta ugyan el, de ez nem némíthatta el a sajtó szabadságának lelkes hívét s külön véleményt, a híres *Votum separatum*-ot, nyújtott be, mely németre fordítva egy kis füzetben még is jelent külföldön.** Ő maga a műről azt írta Kazinczynak — Irod. Hagy. III. 382. l. —, hogy „nagy figyelmet gerjesz-

* Irod. Hagy. I. 250.

** *Ueber Pressfreiheit und Büchercensur*. Leipzig, 1831.

tett még a cancelláriánál is; nem rossz mag a jövendőség számára elvetve.“

A sajtószabadság az egész XVIII-ik századon át nagyon szoros korlátok közé volt szorítva, a francia forradalom után pedig a legszigorúbb intézkedések léptek életbe. Külföldről könyvet, vagy hirlapot behozni hazánkba csaknem lehetetlen volt. A vám és harminczad hivatalok utasítva voltak az utasok podgyászainak szigorú átvizsgálására, hogy nincs-e bennök valamely külföldi tiltott könyv vagy hirlap. A könyvvizsgáló hivatalok éber ellenőrzéssel néztek át előlegesen minden könyvet, minden sajtóterméket, mielőtt engedélyt adtak kinyomatásukra. Az írók és szerkesztők a censura folytonos zaklatásainak voltak kitéve. Sokszor a legártatlanabb dolgok kinyomatását is megtiltották a censorok, máskor ők maguk változtatták meg a kinyomatásra szánt szöveget s mivel a felelősséget a censornak is viselnie kellett, kiki a saját maga belátása és felfogása szerint járt el. Így gyakran megtörtént, hogy egyik censor megtagadta valaminek közlését, a mit a másik átbocsátott. Az írók, szerzők ha egyik censornál nem bol-

dogultak, elküldték átvizsgálásra a másiknak és ilyenmő kísérletök többször eredményre vezetett.

Könnyen érthető tehát, ha Dessewffy külön véleménye a *prés szabadságáról* — mint maga nevezte — feltűnést keltett és nevének népszerűséget szerzett. Munkájában közli a censura rövid történeti áttekintését s példákkal mutatja ki a censorok nevetséges szövegmódosításait és eljárásuk késedelmességét. Felsorolja az ó-kori classicus nemzetek barbar ítéleteit a gondolat-szabadság ellen, de a melyek nem előzetes ítéletmondások voltak, hanem a már megjelent munkák megsemmisítésére vonatkozó határozatok.

Kiemeli a sajtószabadság előnyeit; rámutat Anglia példájára, melynek hatalmassága egyik eszközét a sajtószabadságban látja. Ellenmondást talál abban, hogy az iskolai tanítás alapjává teszik az ó-kori classicusokat és a mellett a sajtó szabadságát korlátozzák. Egy másik ellenmondást abban lát, hogy a nem katolikus két keresztény felekezethez tartozó tanulóknak megengedik a külföldi egyetemek látogatását és ott a külföldi könyvek olva-

sását, itthon pedig a könyveket censura alá vetik.

Kimutatja a magyar törvények codexéből, hogy Magyarországon a censura nem törvényben gyökerező intézmény, tehát nálunk is, mint Angliában, gondolatait a törvények értelmében mindenki szabadon közölheti.

Hangsúlyozva mondja, hogy nincs angol miniszter, a ki — legalább nyilvánosan — a censurát védelmezné, mert az angol kormány a sajtószabadságot a műveltség és felvilágosodás vezérlő csillagának tekinti. Ismerteti az angol sajtóesküdtszéki eljárást, mely elég szigorú, a mellett ünnepélyes és nyilvános, tehát a közvélemény ellenőrzése alatt áll. Más országra nem terjeszkedik ki, mert a többi nemzeteknél a szabadságnak csak gyermekkorát találja, a mikor még nem fogják fel a sajtószabadság jelentőségét. Azért maga az angol sajtótörvénykezést tekinti és ajánlja mintául.

Hosszú időn át megérlelődött eszméit a sajtószabadság és könyvvizsgálat felől mint királya és hazája iránti szeretetének bizonyítékát kívánja tekintetni, honfitársai-

nak jóakaratóba ajánlja őket, mert hiszi, hogy eszméi tüzetes megvitatásra és megszívlelésre érdemesek.

Valósággal Dessewffy József e munkálatában a sajtószabadságról korát annyira megelőző szabadelvű felfogást vallott, hogy neve e miatt méltó ünneplés tárgya lett. S ámbár a várt eredmény nem következett be, — mint a miként Barsvármegyének felirata is a censura ellen, eredménytelen maradt — mert egy évtized múlva, 1840-ben, báró Mednyánszky felügyelete alatt a censura újjászerveztetett hazánkban, és csak két évtized múlva, akkor is forradalmi uton és nem békés törvényhozási munkásság eredményeként létesült a sajtószabadság. De mindez nemhogy nem csökkenti Dessewffy érdemét, sőt inkább annál kedvezőbb világításba helyezi szabadelvű, bátor felfogását a sajtószabadságnak mint a közműveltség leghathatósabb eszközének megalázó, szánalmas helyzete felől.

Sajátszerű, hogy apa és fiú a legellentétebb nézeteket vallották a sajtószabadság fontos kérdésében. A sokat tanult és tapasztalatokban gazdag, több

országgyűlés küzdelmeiben részt vett tekintélyes férfiúi a század harmadik tizedében a legszabadelvűbb felfogással hirdeti a sajtószabadság behozatalának szükségét és egy évtizeddel utóbb kezdő politikus fia, Aurel, a censura mellett tör lándzsát. Dessewffy József törvényellenes intézkedést lát a praeventiv censurában s megelégszik a repressiv intézkedésekkel, hadd hirdesse mindenki szabadon eszméit, meggyőződését, csak helyt álljon, ha felelőségre vonják; Dessewffy Aurel nem lát biztosítékot a közrend megháborítása ellen a jury ítéletében. Ő a közszabadság korlátozásába is belenyugszik, ha általa a közügy megzavartatásoknak nincs kitéve: injurias pati pro republica. „Magyarországon — írja — a sajtó kérdése kétségtelenül a törvényhozásnak képezi tárgyát. Reménylem, hogy ha valaha e kérdéssel foglalkozni fog, felöle a mérséklet szellemében fog határozni. Addig a censurának érvényben kell maradnia.“ *

Az idő az apának adott igazat, nem a fiának, miként a liberalismus általában győzedelmeskedett a conservativ irány

* Gróf Dessewffy Aurel: *Összes Művei* 349. 1.

felett. S habár sok időbe és küzdelembe került is, míg Dessewffy József eszméje a sajtószabadság felől uralomra jutott, övé az érdem, hogy első volt századunk kiváló gondolkodói között, ki a napjaink egyik legféltékenyebben őrzött kincsét, a politikai szabadság legszebb vívmányát, a sajtószabadság eszméjét napi rendre hozta, oly korban, midőn a közszabadságok európa-szerte szunnyadoztak még. Dessewffy József országgyűlési szereplésének, politikai tevékenységének kétségkívül legszebb ténye a sajtószabadság eszméjének bátor védelmezése és népszerűsítése s ezáltal a censura megszüntetésének sürgetése, melyért igaz felhevüléssel buzgott. „Nincs embertele-nebb — írja Thaisz Andráshoz *Munkái* III. 125. l. — gögösebb, gyalázatosabb, esztelenebb, nevetségesebb és bűnösebb intézet az emberi társaságban az ország-ló-széki censuránál, ou la liberté de la presse, ou la presse de la liberté; még maga az inquisitio is tűrhetőbb volt.... Nem igen mondódott és íródott valami nevezetes a censura ellen és a censura mellett akár Amerikában, akár Angliában, akár Francia-, Spanyol- és Németország-

ban, a mit olvastam és jól meg nem rág-
tam volna, de mégsem tudtam soha meg-
békélni a censurával, és az a vigasztalá-
som, hogy nem tudok egyetlen egy férfias
lelkű embert, ha csak a despotismust nem
hordozta szívében a ki valaha akárhol is
barátja lett volna a censurának.“

Az 1825-iki országgyűlésnek egy másik
országos jelentőségű és a magyar tudomá-
nyosság történetében örökös emlékezetű
mozzanata a magyar tudományos Akadémia
megalapítása, melynek szervezésében gróf
Dessewffy József szintén cselekvő szereplő
volt, mert József nádor őt is meghívta
az alapszabályok kidolgozására szervezett
bizottságba.

Régen hangoztatott óhajtás volt már
a tudósok, az írók, az országgyűlés tagjai,
sőt az egész nemzet művelt osztálya köré-
ben egy oly nemzeti intézet létesítése,
melynek feladata a magyar nyelv műve-
lése, a tudományosság fejlesztése és ter-
jesztése legyen. Már a múlt század végén
Révai Miklós, a nagy magyar nyelvtudós
sürgette egy magyar tudományos akadémia
megalapítását, de minden kísérlet ered-
ménytelen maradt, míg az 1825-iki ország-

gyűlésen gróf Széchenyi István egy évi jövedelmének felajánlásával alapját nem vetette meg. A hazafias áldozatkészség másokat is felbuzdított és az ige végre testet öltött, a magyar tudós társaság sorsa biztosítva volt. Gróf Széchenyi István egyszerre ünnepeelt hazafi lett az országban, kinek érdemeit szónoklatok és dicsőítő költemények zengték hazaszerte. Gróf Dessewffy József is ódát írt az Akadémia alapítója hazafias érdemeinek magasztalására és örömmel csatlakozott a szervező bizottsághoz, hogy részt vegyen az alapszabályok kidolgozásában s tapasztalataival és tanácsaival elősegítse a szervezet minél pontosabb, minél helyesebb megalkotását.

Utóbb az Akademia irodalmi munkásságában is részt vett Dessewffy, mint annak tiszteleti és igazgató tagja, de nagyobb tevékenységet ott nem fejthetett ki, részint magán ügyeinek, gazdasági teendőinek halmozottsága, — részint pedig az Akademia vezérférfiainak s egy pár befolyásos tagjának irodalmi munkásságával való ellenkezése miatt. Az egyéni véleménye függetlenségére büszke főúr,

kit irodalmi sikerei s országgyűlési szerepléséből támadt népszerűsége ha nem is tettek elbizottá, de bizonyos országos tekintélyt adtak nevének, mélyen bántva érezte magát a Széchenyivel s Bajzával kifejtett polemiák által, ezért kezdetben visszavonúlt egy időre az Akadémia nyilvános munkásságának köréből. Utóbb azonban mégis részt vett benne, noha irodalmi koszorúit nem az Akadémia munkásságában kereste és szerezte. Ha távol állt is egy ideig tőle, de munkásságának eredményét és sikerét mindenkor méltányló elismeréssel, sőt örömmel kísérte.

III.

Dessewffy kéziratban maradt irodalmi munkái, költői és tudományos dolgozatai az időszeri sajtóban, a *Felső-Magyarországi Minerva* alapítása, a *Bártfai Lecelek*, irodalmi harczi Bajzával és Széchenyivel; a *Conversations-Lexikon* pör, a *Hitel Taglalat*-ja.

A költészettel Dessewffy már tanuló kora óta foglalkozott. Verses dolgozataival minden jelentékenyebb folyóiratban találkozzunk. Már a múlt század végén 1790-ben irt Kazinczy *Orpheus*-ába. Döbrentei *Erdélyi Múzeum*-ának rendes munkatársa volt s a vállalatot ismételve pénzadományyal is támogatta. Irt a *Zsebkönyv*, *Szépliteraturai Ajándék*, *Aurora*, *Hebe*, *Kedveskedő* című szépirodalmi folyóiratokba és évkönyvekbe különféle verses műveket, többnyire lyrai dalokat, ódákat, epistolákat, epigrammákat. Dolgozott a *Nefelets*, *Regelő*, *Budapesti Árvizkönyv*, *Hasznos Multságok*, *Társalkodó*, *Arpadia* című időszeri vállalatokba és

közlönyökbe. Megénekelte mindenféle örömet és bánatát, családi és hazafias érzéseit, verselt hol unalomüzésből, hol meg költői sugallatának ösztönzésére, nem mindig a nyilvánosságnak szánva költői termékeit, de mindenkor gondosan őrizte meg költői zsengeit is. Verseiből nagy gyűjteményt állított össze, gondosan összehasonlította a különféle variánsokat, mert közrebocsátásukat tervezte, de a miből nem lett semmi. Versei négy kézirat-kötetbe foglalva megvannak hátrahagyott iratai között sa bennök található sok igazítás és módosítás mutatja a kinyomatás iránt tett előkészületeit.

E kézirati versgyűjtemény tele van alkalmi versekkel, melyeknek legnagyobb része ma már csak történelmi becsű, sokból még az is hiányzik, mert csak szűk kör számára készült, igen gyakran csak egyéni tisztelet és vonzalom kifejezéseül.

Nem minden érdek nélkül valók az iratai közt fenmaradt latin és francia versek, melyek szintén irodalmi készültségéről tanúskodnak. Egyik-másik nyomtatásban is megjelent közölök, így az *Ad serenissimum archiducem principem regium Carolum* című üdvözlő vers. Tele van e gyűjtemény

epitaphiumokkal, elegiákkal, gnómákkal mint az azon kor divatos műfajaival s a kor jeles férfiaihoz intézett epistolákkal. Magasabb színvonalon álló közöttök a Koppi sirverse, és a Bacsányihoz intézett költői levél, melyek forma és tartalom szempontjából is kiválnak a nagyszámu egyéb alkalmi vers közül.

Francia versei legnagyobb részt a családtagok és közeli ismerősök megénekléséből állanak, minden magasabb igény nélküli költemények, egy költői érzelmű diletáns verselgetései.

Alig érnek többet fenmaradt műfordításainak töredékei is. Így Homeros *Ilias*-ának és *Odysséia*-jának egy-egy próba fordításai, vagy Voltaire-ből egy-egy töredék, miket maga is „próbatételek“-nek nevez, inkább csak jóakaró törekvésnek, gyakorlásnak vehetőek, mint számottevő irodalmi munkáságnak. Többet érnek a görögből Xenophonból, és a fia, Aurel, számára készült Tacitus *Annales*-einek fordításai, de ezek is töredékek lévén, irodalmi jelentőségre igényt nem tarthatnak.

Költői munkáinak értékét azonban felülmulják prózai művei. És pedig ugy

apróbb dolgozatai mint önálló művei, melyek közül egyik-másik még mai irodalmunkban is számot tesz. Tudományos prózai dolgozatainak egy része is kéziratban maradt hátra iratai között, egy része azonban az egykorú folyóiratokban jelent meg, u. m.: a *Felső-Magyarországi Minervá*-ban, a *Hazai és Külföldi Tudósításokban*, a *Mezei Gazdá*-ban, a *Tudományos Gyűjteményben*, a M. Tud. Társaság *Évkönyv*-eiben.

A hátrahagyott iratai között egész kis gyűjtemény van *Philologica* czim alatt, melyben nyelvtudományi olvasmányáiból vett kivonatokon kívül saját dolgozatai is vannak. Így egy dolgozata *A nyelv gazdagítása* czimen, egy másik, mely megvan a Nemzeti Múzeum Jankovich-gyűjteményében is, *Egy két szó a magyar nyelv és litteratura köztételéről a két hazában* czimet visel. Egy rövidebb dolgozatában *Nyelvészeti vizsgálat* czim alatt grammatikai fejtegetésekbe bocsátkozik s a nyelv gazdagodásáról, bővüléséről elmélkedik. A magyar szók vizsgálatával, származtatásával egy egész írott füzetet megtölt. A század elején folyt nyelvújításhoz sok érdekes adalékot nyújt kézirati szóvizsgálata, mely az

orthologia és neologia vitájára sok példát tartalmaz. Ott vannak pl. a következők: „Brückenkopf = *hidfej*, nagyon szóról-szóra fordított. Magyarabbnak látszik a *hidsáncz*. *Hirdész* a debreczeni grammatika regulái ellen van ugyan, de azért jó volna bevenni a deák *praeco* helyett. A *privilegium* helyett be lehetne venni a *kiváltságot*. *Kórház* is jó, *ispotály* is jó. *Könnyelműség* = Leichtsinnigkeit szerencsés szó *Vorpost* = *kömlőd*. Talán érthetőbb lenne a *kém-őr*. Más a *lovas*, más a *lovag*, más a *lovancz*. Az én lovas legényem nem római *lovag*, sem pedig *lovancz* = ritter.

Meszszező = telegraphus nem rossz.

Nyirettyü meglehet, hogy hegedüvonót is tett régente, de természetesebb volna így nevezni a kerti ollót“. stb. stb.

Miként látjuk Dessewffy erősen neologus volt, ki tudományos kutatás és elmélkedés alapján foglalkozott a nyelvészettel. Tudjuk, hogy titkárát is következetesen *csuhadár*-nak nevezte, mert a régi nyelvben így találta a secretarius elnevezést. Tőle erednek a *kövezet* (pflaszter) és *következetlen* (inconsequent) szavaink is.

Nyelvészeti munkálatain kívül vannak másnemű kisebb prózai dolgozatai is, gazdaságtani (*Az életvermekről*) irodalmi, kritikai czikkek (*Gróf Sztáray Mihály-, Hadik András élete*, az *Aurora* bírálata stb. stb.), melyek legnagyobbrészt az egykorú folyóiratokban jelentek meg.

Legkiválóbb szerepe az időszaki sajtó terén a *Felső-Magyarországi Minerva* megalapításában és fentartásában nyilvánult. A folyóirat történetének és jelentőségének jellemzésére a saját könyvem (*A magyar hirlapirodalom története*) sorait idézem, melyekből kiviláglik Dessewffynek a vállalat iránt tanusított buzgalma, lelkesedése. Nem ő teljesítette ugyan a szerkesztést, mert ezt titkárára, Dulházy Mihályra, bízta, de ő volt a vállalatnak anyagi és szellemi támogatója, védnöke, ki elárasztotta barátait leveleivel, hogy közreműködésüket megnyerje s őket a lap terjesztésére felkérje.

Kazinczynak nem tetszett az elnevezés, inkább szerette volna *Amaltheá*-nak neveztetni.

„Az a *Minerva* — írja hozzá — csak azért sem jó, mert már van magyar

Minervánk s a németek közt is van Minerva folyóírás. Und der Name ist abgenutzt. Alakjával sem volt megelégedve. „Ki látott folyóírást in quarto s hasított oszlopokban?“ kiált fel, melylyel semmiképen sem tudott kibékülni. Dessewffy iparkodott megnyugtadni barátját a czimre és az alakra nézve. Az előbbit a kiadó választá s midőn már a kiadási engedély megvolt, nehéz lett volna új czimet választani, különben a közönség sem *Minervát*, sem *Amaltheát* nem érti s így semmi sincs koczkáztatva. Az alakra nézve pedig a kiadónál irányadó az, hogy minél több férjen minden ivre, mert mindegyikért egy aranyat ajánla. „Te a negyedréf formán akadsz fel — így ír Kazinczyhoz 1824. decz. 13-án — mint szokatlanon, és a ketté vált lapi nyomtatást ellenzed? Ugyan nem egyezhetnétek-e meg; ha ő az oszlopos nyomtatással felhagyna, te pedig kibékülnél a negyedréf formával, mely a Francia és Angol Havi Írásokban nem szokatlan és talán épen szokatlansága által a publicum kedvét megnyerhetné. Nem hihetem felőled, hogy kész légy egy ily kicsinység miatt magadat a Kassai

Minervától félre húzni és az által azt nagy diszétől megfosztani.“

Dessewffy sokat tett a folyóiratért. Irt Döbrenteinek, Fáynak, ajánlván jóakarataukba. Budai Ezsaiástól jegyzeteket kért Csokonai felől, gróf Cziráky Antaltól a Marczibányi ünnepen tartott beszédét. Igaz Sámúelnél tudakozódott a bécsiek hangulatáról, melylyel az új lapot fogadták. Jankovicsot, Kis Jánost, Kazinczyt, Horváth Istvánt közreműködésre kérte, buzdította. Élénk figyelemmel kísérte a lap sorsát; fájt neki, midőn Kölcsey nem talált benne használhatót, Beregszászi pedig a nyomdahibákat is a szerzőnek tulajdonította, s viszont örömmel említette, midőn terjedt „minden piczinykedő indulatocskák ellenére“, és midőn „kedveltségre kezdé kapni“ Dunántúl is.

„Bátorkodom megkeresni kedves barátomat — írja Döbrenteihez 1825. jan. 17. — ne vesse meg a Felső-Magyarországi Kassai Minervát Isten-Asszony létére. Ő ugyan nem bálvány, nem kíván imádást, nem tiszteletet, hanem kár lenne becsmérelni, minekelőtte fellépett. Minden kezdetek bibések és ezer meg ezer megütkö-

zésekre adnak alkalmatosságot. Kazinczy barátunk p. o. már a nevét is az új kassai Magyar Folyó Irásnak nagyon kopottan tartja. Igaza van. Ha Ellinger az én tanácsomat kívánja vala, én is más nevezetnek lettem volna javaslója, de minek utána tudtom nélkül ezen Czimre kérte ki a Helytartó Tanácstól az engedelmet, minden változtatás az akadályokat még szaporíthatná. Nem épen nehéz lett volna akár a Mythológiából akár a Históriából szerencsésebb Czimet választani, de ugyan értette volna-e a többség úgy, mint ezt, és nagyobb bátorságba helyeztette volna-e magát Ellinger a Critica csipkedései és kartzolgatásai ellen?”

1825. januárjában indult meg a lap negyedfélszáz előfizetővel, élén Kisfaludy Károlytól kölcsönzött jeligével: *Él magyar áll Buda még.* Előszót maga gróf Dessewffy József irt hozzá: *Az avulni kezdő és a nagyon újítató írásmódról a magyar nyelvben.* Benne mint Kazinczy tanítványa szólal meg, ajánlva az írók részére a nyelvújítás vívmányainak alkalmazását, az olvasók részére azoknak elfogadását, de óvatosságra és a túlzások kerülésére is int.

Czikkét, melyben minden felekezetet ki akart elégíteni, már megjelenése előtt ajánlotta irótársainak figyelmébe, mind-egyiknek körülményesen elmondván a czélt, melyet elérni, s a felfogást, melyet kifejezni akart. Ezután a szerkesztőnek, Dúlházynak, egy életrajzi czikke következett s utóbb a két ivre terjedő lap maga.

A kezdet elég bizalomkeltő volt. A kiállításban sok technikai fogyatkozás mutatkozott ugyan a kiadó takarékosága miatt, de a várákozásnak mégis megfelelt. „Több nyomtatási hibák maradtak a kijegyzett errátákon kívül — írja Dessewffy. Igaz Sámuelhez 1825. apr. 15. — a miket Ellingernek kell tulajdonítani, mert mindent az utolsó órára hágy, és aztán nem enged időt Dúlházynak és felette sürgeti. Segédcorrectort nem akar felfogadni költségkimélés végett, zsémbelkedő és nincs benne az az egyeztető lélek, mely oly szükséges, mikor több embereknek egy célra kell dolgozniok és mégis oly ritka a magokkal eltelt embereknél. Én véghetetlen sok foglalatosságaim közt csak olykor fordíthatok egy-két órát a *Magyar Minervá*-ra. Ellinger, ha a maga javát értené, azon kellene

néki igyekezni, hogy Folyóírása creditumba jönné és jóakarókat szerezne magának, de ezt nem mindenkor cselekszi, olykor legkevésbé szeretik magokat az emberek, mikor önszeretetek után indulnak. Én ugyan szeretném, ha ez a Folyó Írás felkaphatna, mert megbír két Folyóírást a Haza, és egyik a másikat élesztené és lelkesítené. Én a minap egy hosszú értekezést küldtem a *Tudományos Gyűjtemény*-be a szeszélyről, — bár mások is úgy tennének, hogy Pestre is, ide is küldenének dolgozásokat. A szeszélyes tekintetek soha sem viszik elő valamely haza akár javát akár dízét. A Magyar Literatura javán kell okvetetlenül igyekezni minden mellékes tekintetek nélkül. Mindenütt kell vetni, mind a Duna, mind a Tisza mellett, hogy mindenütt hasznos és szép aratás legyen. A Tekintetes úr már kárával is mutatta ki nem egy ízben szeretetét a két haza iránt, küldjön hát dolgozásokat a Kassai Minervába és szerezzen neki minél több olvasókat.“

Ekként lelkesült és lelkesített Dessewffy a *Minerva* iránt, mely mindegyre növekvő igyekezetet fejtett ki a közönség tetszésé-

nek megnyerésére. Választékosságra és változatosságra törekedett, a tudományt összekapcsolta a szépirodalommal, hogy tanítva mulattasson és mulattatva oktasson. Szívesen közölt aesthetikai dolgozatokat, melyekre már az első füzetben felhívta olvasóinak figyelmét; ezenkívül kiváló gondot fordított kritikai rovatára, melyben a hazai s külföldi jelesebb irodalmi munkákat ismertette. Koronként egy-egy beszélyt is hozott, a mi eddig az időszaki sajtóban nem igen volt szokásos; közölt becses műfordításokat Shakespeare, Schiller, Göthe, Horatius műveiből, Buffon, Montesquieu, Herder irodalmi dolgozataiból. Adott úti-rajzokat, meséket, tudományos értekezéseket a nyelv-, történet- és természettudomány köréből, hozzá szólt az Ilias perhez, és igen gyakran a magyar nyelv művelésének kérdéséhez. Ha a közönség részvéte megfogyatkozott, intette a hazafias kötelességekre: „Oh olavdj össze Hazám — ugymond — hogy el ne olvadj.“ 1829-ben négyrét alakját megváltoztatta, 4—5 íves füzetekben jelent meg negyed-évenként czimlappal és egy-egy arczképpel, melyekhez a lap valamely munka-

társa, — Kazinczy, Kóvasóczy, Terhes Samuel, Bárány Ágoston — rövid életrajzot irtak.

Tíz évfolyam jelent meg belőle tizenegy év alatt, csaknem folyton küzdve a létért; már a második füzet után panaszkodott Dúlházy Kazinczynak, hogy mindenkép el kell enyészni a *Minervá*-nak, mert kevés az előfizetője s a kik megrendelték is, késtek a pénzek beküldésével. „A collector urak sehonnán sem küldik be tavalyi pénzeinket — írja. — Igy Ellinger nem folytathatja soká, mert nem győzi, mert olvasói nincsenek, mert ötöt nem fizetik. De ő sem engem . . . kétségbe kell esnem. Örök munkában élek és éhen kell elhalnom. Kár volt becsületes embernek születtetnem.

Dúlházy Mihály irodalmunknak más-ként is törekvő munkása igyekezett lenni. A Nemzeti Muzeum kéziratgyűjteményében van néhány kézirati czikke, melyek az irodalommal foglalkozó művelt embernek jellemzik őt. A *Tudományos Gyűjtemény* részére küldött három czikke képezi kéziratának egyik csak néhány lapra terjedő kötetét, melyben régi okleveleket küld be

a szerkesztőségnek, így: 1. Fenesy Mihály nejének végrendeletét 1644-ből, 2. Fenesy György nyitrai kanonok egy kötelezvényét 50 frtról, melyhez Dúlházy hosszú magyarázatot csatol a bányamivelésről. 3. A harmadik egy záloglevél 1795-ből s a hozzá csatolt magyarázó jegyzések a pénzügyekben való jártasságát bizonyítják. Egy más kézírata (szintén a Nemzeti Muzeumban) ily czímet visel: *Tekintetes Nemes Abauj Vármegye Statisztikai Táblái*. Beküldötte Dúlházy Mihály Méltóságos Gróf Desöfy József úr Sekretariususa. Ebben Abauj vármegye statisztikai táblázatait állítja össze igen ügyes beosztással, szabályos külalakban.

Fő érdeme azonban a *Minerva* szerkesztésében nyilvánult, melynek vezetésében főnökével, Dessewffy-vel együtt sohasem tévesztették el az irányt, melyet már kezdetben maguk elé tűztek. Bizonyos irányt akartak követni, nem emelkedne igen magasra, de nem is szállva le a köznapis színvonalra, egyaránt kerülve a fellezgős modort, mint a pongyolaságot. Lapjukat nem a tudósok és írók osztályának szánták, hanem az ügynevezett művelt osztálynak, melynek tagjai még kis szám-

mal voltak, műveltségük pedig fogyatékos volt még. Ezért iparkodtak jól megválogatott közleményeket adni s ez által a jó izlést, a több oldalú műveltséget, közvetve pedig az irodalom iránti érdeklődést fejleszteni, az olvasó-közönséget szaporítani.

Jól jellemzi a czélt gróf Dessewffy József Kis Jánoshoz írt levelében: „Folytassa Főtiszt. Ur — ugymond — szép példák által dicsőíteni Hazánk literaturáját, és ugyanezek által oktatni Iróinkat, mint kelljen a dagály és finyáskodás szélei közt akár a kötött beszédben szabadon repülni, akár a kötetlenben ügyesen sétálni, mert csak így fog lassan-lassan közkedvességet nyerni literaturánk és a póriságon túlemelkedve a literaturának minden nemeiben a sok olvasók segedelme által haladni. Csupán ezen czélnak elérése végett igyekeztem magamnak egy kis befolyást szerezni az említett folyóírásba; jól érezvén, hogy a Literaturának minden időben a nemzet akkori culturájához kell simulni és nem ugyan ennél alantabb járnai, de nem is nagyon felül emelkedni azon, mert különben az első esetben lefelé rángatjuk a nemzetet, a másodikban

pedig nem vagyunk képesek azt eléggé felrántani, nagyon messze esvén felette; hanem mikor már egy kevésbé felemeltük. hághatunk megint feljebb egy lépéssel felette, hogy ismét magunkhoz vonhassuk és ne legyen hiú igyekezetünk. Csak az elterjedett Nemzeti kimiveltség szerezhethet nemzeti erőt, nemzeti dicsőséget. Nem az a gyümölcsös kert, a hol csak egy-két jó nagy gyümölcsfa található, hanem ahol majd minden fán van gyümölcs, némelyiken pedig bőven is úgy azonban, hogy azt csaknem minden ember mind elérhesse, mind leszedhesse.“ E középút követése jellemezte a *Minerva* első és utolsó füzetait egyaránt. S ámbár nem tartozott a legelterjedtebb folyóiratok közé, hatása nem volt csekély, Dessewffy pedig benne és általa a magyar időszaki irodalom fellendítésére nagy szolgálatot tett.

Jóval a *Felső Magyarországi Minerva* megindulása előtt jelent meg Dessewffynek egy nagy tetszéssel találkozott prózai műve a *Bártfai Levelek*, melyet levél alakban írt Döbrenteihez, ki válaszul az *Erdélyi Múzeum*-ban egy értekezést közölt hozzá intézve „*A műveltség becse s a haza*

szeretetének nemes volta“ czimen. A könyv szellemes ötletekkel fűszerezett könnyed, szórakoztató olvasmány, egy nyári fürdőzés élményeinek leírása a mai fürdői tárczák modorában, itt-ott apró történelmi fejtegetésekkel, helyenként a szerző hazafias érzelmeinek megnyilatkozásaival, életbölcséleti magyarázatokkal, vázlatos topographiai ismertetéssel és költői ömlengésekkel.

A mű czélját maga a szerző Kazinczyhoz 1818. okt. 4-én irt levelében a következőleg írja le: „*A Bártfai Levelek* születését kell tudnod, édes Ferenczem. Döbrentei barátunk több ízben igen sürgetve sarkallt, írnam le Bártfát körülállásosan s esmertetném azt meg mind vele, mind a publicummal. Bártfa igen résztvevő hely, nemcsak a két hazában, hanem a hazán kívül is. Mihelyt valamely hely résztvétető magában, azonnal kevesebb unalommal olvasunk róla olyan dolgokat is, a melyneken különben csömörködnénk. Ilyenkor tehát az előadás mestersége főkép abban áll, hogy az olyan dolgokat, a melyek magokban a philosophusok és aesthetikusok unalmokra lennének, sebesen adjuk elő s

itt-ott egynéhány virággal behintsük. A *Bártfai Levelek* különösen Döbrentei kívánságára és kívánságának, amellet azonban a publicum számára is írótak, s így nem csupán philosophusok és aesthetikusok, hanem mind orvosok, mind betegek, mind a régiségekben gyönyörködők, mind a szép vidéket szeretők, mind világi emberek, mind tudósok, mind az érzékeny szivűek számára, mind végre olyanoknak is, a kik Bártfát és környékeit messzünnen mintegy látni akarják; egy szóval az *egész* publicumnak írótak, és nem a publicum valamely kisebb részének, mint p. o. az aesthetikusok és philosophusok. Úgy kellett hát forgolódni azok irásában, hogy minden nemű, minden rendű, minden foglalatosságú ember találjon azokban valamit, a mi őtet gyönyörködtethesse. Nem lesz a soha populáris könyv, az az: olyas, mely mindennemű, mind tudósok, mind tudatlanok tetszését megnyerje, a mely eleitől fogva végig csak az aesthetikust és a philosophust fogia gyönyörködtetni. „Le même degré d'un amusement continuel approche-rait même un peu de l'ennui.“ Minden levélnek más-más mind tónusa, mind tárgya.

A munkának czélját nem volt szabad egy-
 izben is eltéveszteni, némely a czélon
 kívül való szépségek miatt, s így némely
 nevezetes személyek characteristikája csak
 bényúlások (episodia) gyanánt iktattatha-
 tott bé; azt ugy is kellett béhozni, hogy
 a főczéllal mindég egyesülésben láttasson
 s legkisebb erőltetést se áruljon el. Vagy
 tettek, vagy egy két jelesebb mondások
 által kelle csak egynehány nevezetesebb
 embereket bélyegezni. A külön-külön dol-
 gok természete szerint egyvelgetni kellett
 e levelekben a leírásokat, festéseket, okos-
 kodásokat, érzeményeket, verseket és azok-
 nak külön nemeit. Hol azt kellett elő-
 beszéllenem, a mit láttam és hallottam, hol
 észrevételeimet előadnom, hol érzéseimet
 kinyilatkoztattatnom, hol mások szavait elő-
 hordanom, hol „peindre les effets“. A min-
 den oldalrul egy czélt arányzó különbféle-
 sége miatt fog leginkább e munkácska tet-
 szeni. Egy hasznosan mulatságos könyvet
 kellett készíteni, mely egy, magában részvé-
 tető helyet, nemcsak mostani állapotjában,
 hanem egész valóságában, minden oldalrul,
 tartósan és mégis tartós unalom nélkül
 megesmertessen.“ (Irod. Hagy. II. 287. 288.)

Kazinczy azt írta róla Kishez (Szépalom 1818. nov. 10.) „magyarsága ellen sok kifogásom van, sok a Schriftstellerei alkotás ellen is“, de a szerző jó barátai, tisztelői dicséretekkel emlegették. Gróf Teleki József méltató birálatot írt róla a *Tudományos Gyűjtemény*-ben, Vitkovics Mihály a *Szépliteraturai Ajándék*-ban epigrammával magasztalta:

„Olvasván Levelid Bártfáru, fürdeni látszom;
Úgy de nem a viziben; szép Eszed árjaiban.“

Mire ő a következő választ írta „nevetlen jóakaró“-jához:

„Bús eszem árjaiban bátran kedvedre fürödhetsz,
Hajdan tűz, már viz árjai mostan azok.“

Hasonló elismerésben és dicséretekben gyakran részesült úgy politikai mint irodalmi szerepléseiért, s ekként neve tekintélyessé vált az egész országban és köztisztelettel emlegették. Később azonban nagy csorba esett nevének tekintélyén a Bajzával és Széchenyivel vívott irodalmi harczi következtében.

Bajzával a Conversations-Lexikon por hozta ellentétbe, Széchenyivel pedig a *Hitel* című könyvről írt birálata. Mindkettő nagy irodalmi eseménynyé lett s a

vesztes mindkettőben Dessewffy lett, a mi sok keserőséget okozott neki.

Wigand Ottó pesti könyvvarus a német Conversations-Lexikon mintájára 1830-ban egy magyar *Közhasznú Esmeretek Tára* című vállalatot indított meg, melynek meg nem nevezett szerkesztője Döbrentei volt, ki éles ellentétben állt a Kisfaludy Károly köré csoportosult úgynevezett Aurora-kör iróival. Döbrentei mellett Cserneczky, Balogh Pál, Thaisz András, Guzmics, gróf Dessewffy József álltak, mint munkatársak, de közreműködésre másokat is felszólítottak; így Kazinczyt is, ki Fenyéryhez és Bajzához e tárgyban a következőket írja egyik levelében — S.-A.-Ujhely, 1830. júl. 9. — „Épen az nap, melyen Wigand vevé leveletem, hogy én részt a Conversations-Lexikon dolgozásában nem vehetek, vettem én is tőle és a Társaságtól a második levelet, melyben a czikkek czimjeit közlik. Az A és B betűre 45 czikk, azon kívánsággal, hogy július közepéig a darabok ott legyenek. Bonaparte familia, József, Napoleon, Lucián Lajos, Jeronym, Ankerström, Mária Antonia és egyebek. Magyar ezek közt csak Bogdanovics. És

így tőlem *csak fordított* darabokat kívántak volna. Ha volna is időm, én jobbat is tudok fordítani, mint a Convers.-Lexikon czikkjeit s kevélyebb vagyok, minthogy azt türjem, hogy dolgozásimon Gábor Deák corrigálhasson.“

Hasonló értelemben nyilatkozték egy másik levelében, melyet Bajzához irt (1830. jún. 18-án) „Utolsó postával vevém Wigand egyik levelét — írja . . . arra kér, hogy vegyek részt Conv.-Lexikonában; az első postával venni fogom, úgymond az articulusokat, melyeknek kidolgozását tőlem várja s a Napoleoniakat különösen. Holnap tehát érkezni fog, levele. Én pedig haladéknélkül válaszolok: mein hohes Alter belastet mit den verschiedenartigsten Sorgen, nem engedi, hogy kivánságát teljessem.“

Tehát még Kazinczy sem rokonszenvezett a vállalattal, annál kevésbé az Aurora-kör tagjai, kiknek legnagyobb része, vezetői pedig egyáltalán felszólítást sem kaptak közreműködésre. E mellőzés, de még inkább a gyűlölet, melylyel Döbren-tei személye iránt viseltettek, csakhamar kitörésre juttatta a harczot. Fenyéry

(Zádor György) a *Tudományos Gyűjteményben* *Kérdés*-eket tett közzé a megindítandó Lexikon tárgyában, sürgette a szerkesztő megnevezését, hogy tudja az író és olvasó közönség, kinek írói tekintélye képez biztosítékot a vállalat értéke és komolysága iránt? E kihívó cikkekre megjelent a válasz Döbrentei tollából, mely néhány közreműködőnek tekintélyes nevével akart megnyugvást kelteni a vállalat iránt, de viszont gúnyos hangja felszóllalásra bírta Bajzát, ki *Figyelmeztetés* czimen egy erős, polemikus cikket bocsátott közre, melyben a megjelent mutatványczikkek hibáit szigorúan megróttá. Bajza megrovásaira Döbrentei felelt, kit aztán Bajza egy szenvedélyes, harczias cikkben a köznevetség tárgyává tett. „Nagyobb dicsőséggel — írja Kazinczy Fenyéryhez 1830. apr. 6. — mint Bajza a *fesz* és *pöf* emberét, Apollon sem verte le az undok Pythont, s örvendek diadalának, s úgy irigylem ezt a gyönyörű tüzes megszólalást, mint gyönyörű dalait, Literaturánk kevélységét. Mely tűz és mely nyugalom, mely szerénység és mely magába-bizakodás, mely nemesség és mely erő! Ha az az össze-

férczelt Conv. Lexikon kontármiv lesz is, köszönjük neki, hogy ezt a gyönyörű megszólalást okozta.“

Döbrentei érezte, hogy mélyen meg van sebezve, védelmére gróf Dessewffy Józsefet toltta előtérbe, ki elég gyenge volt fölvenni a Döbrentei kezéből kiesett kardot s tovább harcolni vele Bajza ellen. Megírta *Rumpatur quisquis, rumpitur invidia* Martialisból vett jeligével cikkét: *Az országszerte ösméretes fiatal tudós Bajza József úrhoz egy csupán józan eszű, őszhajú, békét szerető tudatlan.*

Dessewffy is elég gúnyos és kiméletlen volt e vitairatában. Megszólításul mindjárt ezt használta: „Hazánk nagy pislogó métse! Drága, kedves Bajza Úr!“ Szemére veti Bajzának, hogy a Döbrentei ellen írott cikkében igen kiméletlenül járt el, a mi, nézete szerint, azt bizonyítja, hogy Bajza az epigramma theoriája helyett, a gorombaság theoriáját írhatta volna meg és a „faragtalanságról“ írhatott volna vastag könyvet *Bajzaság* czimen. Gúnyolva említi Fenyéryt, ki cikkében azzal tünődik, hogy kik írják a Lexikont, nem pedig hogy mit írnak. Gúnyolja Bajzát, hogy a Lexikon

iróinak nevét mérges epenyálával bepiszkolni igyekezett. Azt veti szemére Bajzának, hogy szeretné az irodalomba behozni a botot és a korbácsot a kontárok sújtására. Majd kritizálja az új iskola egyes kifejezéseit s többet megró mint idegenszerűséget, pl: *jól néz ki*, ehelyett: *jó színben van, ez nem ment neki* (nem sikerült neki). Megrója Bajzáékat, hogy csak saját nagyságukat magasztalják, bizonyítgatja hogy Döbrentei, nem ellensége a neológiának, védi a Lexikon munkatársait Döbrenteinek állítólagos szerkesztői önkénye ellen, a minek egy gróf Teleki József, egy gróf Széchenyi István, egy gróf Dessewffy József nem vetnék alá magukat. A Bajza által megrótt hibák közül néhányat védelmébe vesz s kardoskodik az oly szók használata mellett, melyek az érthetőséget és jóhangzást előmozdítják. Végül Bajzának és társainak azt javasolja, hogy ne kövessék Mazarin mondását: *Chi offende, non perdona moi*.

Dessewffy czikke ámbár egyes kifejezéseiben eléggé sértő és kiméletlen, de általánosságban és egészében türhető polemikus hangu, s érthető, hogy nagy

figyelmet keltett és mindenki feszült érdeklődéssel várta rá a visszhangot, mert sejtette mindenki, hogy Bajza nem fog adós maradni a felelettel. Kölcsey levélben kérdezi Bártfaytól — 1830. aug. 5. — „A Dessewffy megszólamlása után mint villog a fegyver? B. Wesselényivel itt szobámban sokat beszélék. Ő Döbrenteit sajnálja.“ Kazinczy, ki Dessewffynek legmeghittebb barátja volt, de mert Döbrenteivel ellenkezésbe jutott s ennek kudarczán örült, Dessewffyért remegett. „A Döbrenteianákból tegnap estvéig csak azon két darabot láttam — írja Fenyéryhez és Bajzához S.-A.-Ujhely 1830. ápr. 16. — melyet nekem ti küldtetek meg, e holnap elején, édes barátim; a későbbieket, valamint azokat is, melyek a Pesti Magyar Ujság toldalékjai közt jelenének meg, csak tegnap olta ismerem. Innen látom, hogy a perbe belé van fonva Gróf Dessewffy is, s nekem ez ellen harczolnom nem szabad; ellene tenni soha semmit sem fogok; s titkon még inkább nem mint nyiltan. Gróf Dessewffy a Conv. Lexikon által Döbrenteivel össze van fonva; a ki Döbrenteit bántja, azt saját

bántójának fogja tekinteni a gróf s nekem tisztem a gróf eránt és magam eránt a gyanúnak még árnyékát is kerülnöm. Én tehát pereteknek csak spectatora leszek, soha nem részese; s innen kérlek, hogy bajomat Döbrenteivel hallgassátok el s engemet e patvarba belé ne vonjatok. Tisztának akarok ismertetni mind az egyik mind a másik fél által s ha szükség volna vagy lenne rá, elmondanám vélekedésemet szabadon, rettegés nélkül; de némely tárgy eránt szabad némán maradnunk, s nekem tisztjeim ezt parancsolják.“

Még nagyobb aggodalommal várja Dessewffy polemikus cikkének következményét Kazinczy Fenyéryhez intézett egy másik levelében, hol azt írja: (1830. jul. 27-én) „Engem éjjel nappal bánt az a gondolat, hogy a mi Bajzánk mit fog tenni Gróf Dessewffy József urral. Szivesen óhajtom, hogy a Gróf meg légyen kimélve, de azt is óhajtom, hogy Bajza a feddést el ne hallgassa. Én nyugalomban, komoly hangon szólanék minden sarcasmus és ironia nélkül, de teljes szabadsággal és azon magamhoz való bizakodással, a melyet tisztaságom érzése nekem adna.

Döbrenteit pedig megrángatnám derekasan és kimélés nélkül, mert ennek a bajnak egyenesen az ő mértéket és határt nem ismerő hiúsága az oka.“

Bajza figyelembe vette Kazinczy aggodalmait, a mi kitetszik hozzá (1830. júl. 6-án) írt leveléből, hol a többek között így nyilatkozik: „Döbrenteinek írt válaszomra gróf Dessewffy József készítte egy a mint mondják nem igen finom feleletet, védelmökre Wigandgyámoltalan vitézeinek. Hogy ezen pörbe gróf Dessewffy avatta magát, az nekem nem kedves dolog. Ő bár gyöngye író is, de tiszteletre méltó ember s a haza gondjaiban öszült meg és sok czimmal érdemli, hogy neve a publikum előtt szenny nélkül maradjon . . . . Én őt kimondhatatlanul sajnálom s felette sokba fog kerülni, a mit neki felelni fogok, nem azért, mintha a felelet nehéz volna, (a mi ügyünk igazságos és rendíthetetlen), hanem azért, mert jó érzésű embernek nem lehet az kedves, midőn tiszteletre méltó névre szennyet borítani kényteleníttetik.“ S viszont nagy önmegtartóztatásra mutat, midőn a következőleg ír: „Én gróf Dessewffynak kívántam volna oly barátot, ki szemeit a

lexikon-pörre nézve megnyissa. Midőn halálám, hogy válaszomra válaszolni akar, levélben szándékoztam vele tudatni tekin-
teteimet, de megtudván, hogy a lexikonis-
ták nála tartják gyülekezeteiket, elhall-
gattam vele, nehogy gróf Dessewffy meg-
mutassa nekik leveletem s ezek boldog
képzelgéseikben azt véljék, hogy én meg-
szepentem.“

Az *Észrevételek*-ben, miket Dessewffy
ellen irt Bajza, részletesen foglalkozik az
ellene felhozott kifogásokkal. Bátran, me-
rész hangon vitatkozik, kegyetlen szigorú-
sággal bonczol állításokat, elméleteket,
irodalmi érdemeket és sorra veszi a Dessewffy
által ellene felhordott birálati megjegyzé-
seket. Elmondja véleményét nemcsak Des-
sewffyról, akinek felel, hanem lexikon-író
társairól is. Legerősebben döngeti Döbren-
teit, kinek még valóságos érdemei iránt sem
viseltetik elismeréssel. Epés gúnynyal tag-
lalja a Dessewffy által emlegetett irigysé-
get s kimutatja, hogy neki nincs mit
irigyelnie a Lexikon íróitól, mert azok
semmi irigylésre méltó tulajdonsággal nem
rendelkeznek. Legtöbbre becsüli ellenfelei
közt magát a vele vitatkozó grófot, a kit

azonban igen közepszerű irónak tart, noha nagy emlékező tehetségét, széles olvasottságát elismeri, de ítélő erejét kevésre becsüli. Ezután Dessewffy irói talentumának értékét vizsgálja egy nyelvtudományi értekezése alapján, melynek következtelenségeit kimutatva, alacsony színvonalra helyezi őt, mint író. Sikerülten védekezik azon kifogás ellen, melylyel Dessewffy illette, hogy miért mert vállalkozni Bajza az epigramma elméletének megírására, noha maga epigrammát soha sem írt, és találóan mutatja ki a világirodalomból vett számos példán, hogy igen jeles dramaturgok nem írtak drámát, kitűnő epos-magyarázók nem írtak epos steff. Erélyesen és nem igaztalanul felel Bajza a faragatlanság vádjára is, komoly szóvá tevén a jellemét érintő kifejezéseket.

Bajza egész válaszát tekintve, a mi benne Dessewffyre személyes vonatkozású, ha szigorú is, ha itt-ott kiméletlen is, mindamellet nem maró kegyetlenségű. Nem tagadja meg a tiszteletet Dessewffy egyéniségétől s nem rontja le a gróf polgári érdemeit, habár nevének népszerűségét tagadhatatlanul csökkentette. De a mi

legmaradandóbb hatású e vitairatban, az annak bevezető része, melyben a születéssel járó előjogok tekintélyét az irodalomban tönkretette. „Megtanultam — így ír — igen is a társasági élet viszonyait tisztelni; tudom, hogy ott herczeg és gróf, báró és nemes, polgár és paraszt van; mivel tartozom mindeniknek, egyenként és együtt, értem; de értem viszont azt is, s igen jól, hogy ezen tartozás, ezen kötelekek, csak a polgári kör határáig nyúlnak, s ott, hol az irói republica kezdődik, hol a tudományok országába léptünk, hol a társalkodási conventioknak vége, ezek is megszakadtak. Itt nem születés, nem hivatal többé, egyedül okok, egyedül ész adnak elsőséget; s én ezeknek szoktam, ezeknek tudok térdet és fejet hajtani, nem semmi auctoritásnak, nem semmi grófi méltóságnak.“

Ez az irodalom democratiájának manifestuma volt az aristocratia praerogativái ellen, mely ezúttal a tudományos irodalom terén diadalra jutott épen úgy, mint egy évtizeddel később Kossuthnak Széchenyi elleni vitairatában a politikai irodalom terén. Döbrentei és társai el-

veszítették a csatát s gróf Dessewffy József eddig érintetlen nimbusa is érzékeny csorbát szenvedett, mely más téren, a politikai irodalom terén, csakhamar ismétlődött.

Azonban meg kell említenünk, hogy Bajzának az irodalmi respublicára vonatkozó erős nyilatkozata nem az első ily értelmű nyilatkozat volt, mert ugyanennek a gondolatnak éppen gróf Dessewffy József adott már kifejezést sokkal korábban, még 1819-ben Kazinczyhoz intézett egyik levelében, hol e tárgyban a következőleg ír: „A tudományok és szépmesterségek országa respublica, nem pedig monarchia, azért nevezik a francziák: la Republique des lettres. Én az uralkodási lelket azért nem szeretem literaturánkban, mert gátolja mind nyelvünk, mind elménk kifejlődését, és mivel még nem vagyunk azon a ponton, hogy az írók és olvasók egyetértése változhatatlan regulákat szabhasson a nem sarkalatosokban, de ennek az uralkodásra vágyó léleknek még más rossz következése is van, az, tudniillik, hogy sok jó fejeket elidegenít az írástul vagy legalább írásaik közrebocsáttatások-

túl.“ (Irod. Hagy. II. 401.) A gondolatnak kifejezésében tehát az elsőség Dessewffyt illeti meg, Bajza sorai csak a nyilvánoságra jutásban előzték meg Dessewffyéit.

Bajza támadó cikkére nyilvánosan nem felelt Dessewffy, sőt nagyszámú magán leveleiben is igen kevésszer emlékezett meg az egész perről. Kazinczyhoz irt egyik levelében írja a többek közt — Szt. Mihály 1830. júl. 27. — „Nem tudom, kikerült-e már a prés alól válaszom Zajbaj úrhoz. — Nem lehetett tovább tűrni a gladiátorok minden mértéken túl ment illetlen paczkázásaikat; a szerénység becsét akartam velek megismertetni, melyre az öregnek, botlásai emlékezete után, a fiatalnak pedig bukások félelme miatt, van szüksége.“ Iratai között egy hosszabb levelének töredékét találok, melyben egyik barátja számára leírja az egész per lefolyásának történetét s tudatja vele, hogy Wigand az ő nevét megkérdezés nélkül vette fel a munkatársak közé, ő egy sort sem irt a lexikonba, tehát a támadások őt egyénileg nem is érinthették, de bántotta őt a fiatal írók merész, kihívó hangja, fájt neki, hogy bántották

barátját Döbrenteit, kit ő érdemes írónak tart, megbotránkozott azon, hogy Bajzáék a közönséget el akarták idegeníteni egy készülőben levő irodalmi vállalattól, mely végeredményében — ha hiányai lettek volna is, mindazáltal irodalmunk s közművelődésünk haladását czélzott előmozdítani. Őt tehát idealis czélok, nemes intentio, hazafias érzés, az irodalom szeretete vezették felszólalásában, nem pedig harczvágy, perlekedési viszketegség. Bajzára pedig a következő epigrammát írta:

„Mint követ óhajtám kövel kisimitani Zajbát,
Ah *nekem ez nem ment*, Zajba simithatatlan.“

Magyarország ujjaszületésének, politikai, társadalmi, culturalis, közgazdasági átalakulásának előharczosa Gróf Széchenyi István volt. Első nagyobb irodalmi műve a *Hitel* teljesen új, meglepő programot tűzött ki hazánk közgazdasági ügyeinek s ezzel politikai szerepének tökéletes átalakítására. Nem a nemzetünk dicső multja felett való merengést, nem a régi dicsőségünk emlegetését tartotta hazafias érdemnek, hanem a fényes jövő előkészítését hirdette a legszentebb kötelességnek, mert hite az volt, hogy a magyar

nem *volt* hanem *lesz*. Reformok szükségét hangoztatta, a melyek kiemeljék fejlődésre képes nemzetünket a mult tespedtségéből, irányt jelölt ki, melynek követése által hazánk nagygyá, gazdaggá, a nyugati műveltség színvonalán állóvá, hatalmassá lehet és lesz. Gúnynyal ostorozta a balvélekedéseket, az ősi alkotmányhoz ragaszkodó feudális, középkori felfogást, mely minden haladásnak gátlója. Kijelölte a források, melyek a nemzeti erő, a vagyonosodás, a közjólet előmozdításának eszközei lehetnek. Sürgette a sérelmi politikának, az örökös panasznak, a folytonos követelődzésnek megszüntetését; bizalmat iparkodott kelteni a nemzeti erőforrások felhasználására, új tevékenységre, új életre, a haladásunkat gátló akadályok leküzdésére.

Megtámadta a középkori régi és teljesen elavult birtokrendszert, mely szegénységünknek egyik főokozója, kigúnyolta az ősiséget, hitelviszonyainkat, gazdálkodásunk elavult rendszerét, a nemesi kiváltságokat, perrendtartásunkat, mely a csalóknak kedvez s alkalmat nyújt az igazság kijátszására. Kimutatta, hogy a

fennálló törvények mellett sem egyéni sem vagyoni hitel nincs és nem is lehet az országban, s így a legnagyobb ingatlan birtok tulajdonosa is kénytelen pénz-zavarokkal küszködni, szegényesen élni és hézagos gazdálkodást folytatni. Megtámadta az urbért, a robotot, közlekedési eszközeink rendszerét, a rossz utakat.

Csupa belügyi kérdések rendezését tűzte napi rendre, mellőzve a közjogi sérelmeket, mert bizton hitte, hogy az anyagilag és culturailag átalakult Magyarország okvetetlenül maga után vonja az állami szervezet, a közjogi helyzet tekintetében való átalakulását is.

Soha könyv ekkora hatást még nem keltett Magyarországon. Olvasták és bírálták minden körben, a családokban úgy, mint nyilvános és magán társaságokban, a vármegyében, a sajtóban. Az új eszmék, az eddig még soha sehol nem hirdetett tanok lázba hozták az egész nemzetet. Voltak, a kik izgatást, lázítást, a nemzet megszegyenítését látták a könyvben, voltak, a kik a legkárhóztatóbb nyilatkozatokat tették a könyvről, némelyek nyiltan gyalázták, mások a tűzbe vetették

a felforgató eszméket hirdető művet. Az ifjabb nemzedék azonban, a jövő Magyarország, magáévá tette a reformeszmék evangéliumát, felbuzdult a könyvben hirdetett átalakító, merész eszmék megvalósítására, mi az öreg táblabirákat, az ósdi felfogás hiveit még nagyobb elkeseredésre, még szigorúbb kárhoztatásra bírta rá. Kétfelé szakadt a nemzet; az ósdi, maradi, táblabírák és a reform-nemzedék táborára.

A rendi kiváltságokat és előjogokat féltékenyen őrző nemesség, különösen az aristocrazia, nem titkolhatta, nem is titkolta elégtelenségét, Széchenyi újításainak kárhoztatását; bizalmatlankodásuk Széchenyi iránt annál jobban erősödött, minél inkább győződtek meg Széchenynek a bécsi kormány iránt táplált, sőt nyíltan hirdetett kiméletességéről. Ők a közjogi sérelmek orvoslását mindenél fontosabbnak tekintették s a belügyi reformokat alárendelt fontosságú kérdéseknek tartották. Különbben is kivihetetleneknek tartották Széchenyi terveit, eszméit, mikben csak egy politikai dilettáns gyakorlatiatlan ábrándjait látták. Állandóvá lett körükben az új eszmék

felett folytatott vitatkozás, melynek nyiltan, az irodalomban gróf Dessewffy József adott hangot *A Hitel című munka Taglalatja* czimet viselő könyvével. „A sok mindenünneni unszolásokra — írja Kazinczyhoz: Irod. Hagy. III. 382. l. — bevégeztem Észrevételeimet gróf Széchenyi *Hitel* című munkájára; észszel s ideákkal hemzsegő könyv, csupán nagyításait, szélsőségeit és túlságait kell szerényen a szükséges mértékre visszazorítani, hogy hasznos gyümölcsöket hozzon és hozhasson. De nem elég csak mustrálgatónak lenni, meghatározottabban kell kijelelni a nemzet részéről teendőket, mindennek okát kell adni; nem lehet szaladnunk, de kell indulnunk. Köszönni kell a szerzőnek és dicsérni szabad szokását s hasonló egyenességgel kell tagolni ideáit, nagy, nemes, felséges érzéseitől el kell ragadtatni hasonló érzetekre és magasztalni kell az így érzeni tudót; bésavanyozott keserőségeit észre kell nygvan venni, de egyszersmind megengedni annak, ki gyönyörű nagy tettel előre megvásárolotta a bátrabb szólás szabadságát; holmi csipösségeket hasonló legyintő csipösségekkel kell viszonozni —

igy olyan lesz a kritika, milyennek lennie kell: használni fog a kritizált könyv, használni a kritikus és a haza meg király java s disze fog következhetni. Szeptemberben szabadul ki a prés alól e dolgozásom. Magyarul van írva.“

Mivel Széchenyi *Hitel*-ét hazánk asszonyinak ajánlá, Dessewffy annak *Taglalat*-át a magyar ifjúságnak ajánlotta, „kiket asszonyok szültek.“ A könyv elejére egy jegyzést tesz, melyben megszólal a grammatikus nyelvész s okát adja a könyvben követett s az eddigitől eltérő orthographiájának. Itt is az érthetőséget, a jó hangzást és az etymológiát említi meg, mint grammatikai alaptörvényeket, melyekhez nyelvezetében, stílusában alkalmazkodott.

Az *Előszó*-ban nagy elismeréssel szól a bírálat alá vett műről, irván: „Gróf Széchenyi István munkája a hitelről teled teli van észszel, gondolatokkal, részvétető előadásokkal, eredetiséggel. A szerző szép elméje sok ideákat ébreszt, sokakat fejteget, sokakat nyes és nyirbál, sokakat igazít.“ A fél és egész lapra terjedő mondatokból szerkesztett előszóban határo-

zottsággal jelöli meg könyvének alap-
hangját, midőn így szól: Bizonyos levén
a szerző nemes céljáról, bátran fogom
könyvét taglalni, melynek bírálására so-
kan megkértek; és jóllehet magától a
gróftól vevén ajándékba munkáját, nem
fog sem a barátság, sem a nyert ajándék
megvesztegetni és tartóztatni észrevéte-
leim egyenes szívű előadásától, követke-
zőleg nem fogok se rózsavizet, sem epét
tentámba vegyíteni; és ha netalántán
olykor-olykor egy-két csepp eczetet öntö-
getnék belé, eléggé bátor vagyok a kö-
zönség valamint a szerzőtől egy oly me-
részség felett engedelmet várni, melyben
a gróf példájával előment. Veniam peti-
musque damusque vicissim.“

A könyv elején általános ítéletet
mond Széchenyi művéről s annak mind
tárgyát mind előadási formáját találóan
jellemzi. Igazat mond, midőn rámutat
Széchenyi terjengős, közbevetésekkel meg-
szakított nehézkes előadására, mely nem
alkalmazkodik az alacsonyabb művelt-
ségűek felfogásához. Költői hasonlattal
jellemzi a *Hitel* előadását, midőn szerző-
jének utazásaira czélozva azt mondja,

hogy több a könyvben a keleties szinpompa, mint azon ország kőszén füstös felfogása, a hol a pénzt mindennél többre becsülik. Találó czélzás ez arra, hogy Széchenyi Keleten is, Angliában is többször megfordult.

Dessewffy nem kívánja hazánkban is oly kiterjedtnék a hitelt, mint a minő az Angliában, nehogy oly gyakoriak legyenek nálunk is az anyagi bukások mint ott. Nagy-Brittannia hitelrendszerét, mely — mint a sok bankerott elárulja — ő inkább hypothesisen, mint hiypothekán alapulónak látja.

Nem nyugszik meg abban, hogy a hitelről szóló könyvben az van kérdés tárgyává téve, „miért van ez így s ennek ugy kell-e lenni, vagy talán nem kellene?“ Hanem annak fejtegetését kívánná, mikép lehetne segíteni a meglevő hiányos vagy ferde állapotokon, mert sok dolog az ő nézete szerint nem lehet most még máskép Magyarországon, mint a miként van.

Részletes vizsgálódás alá veszi Széchenyi állítását, hogy: a magyar birtokos szegényebb, amint birtokához képest lennie kellene; — s nem elégszik meg

Széchenyinek erre vonatkozó bizonyításai-
val, mert szerinte „az a nemzet gazdag,
melynek vágyai meg nem haladják ter-
mesztményeit és készítményeit“ minthogy
pedig hazánkban ez az állapot van meg,
tehát ő magyar birtokos szegény voltát
nem ismeri el. Keserűnek találja azt a
kritikát is, melylyel Széchenyi „adós-
ságbeli törvényhozásunkat“ illeti, s az
adósság-törlesztések terén mutatkozó huza-
vonát az általános közállapotokkal, a pénz
értékének leszállításával, a nagymennyiségű
papirpénz kibocsátásával indokolja

Nagy megütközéssel utasítja vissza
Széchenyinek azokra alkalmazott korho-
lását, a kik azt tartják: extra Hungariam
non est vita, a miből az következnek,
hogy minden hazai jobb, szebb a külföldi-
nél, pedig Széchenyi nyíltan kimondja,
hogy a velencei csónakász jobban énekel,
mint a budai, hogy Como vidéke szebb
Badacsonynál, hogy a madeirai bor még
a hajókon is sokáig eláll, holott a hegy-
aljai még a pinczében is megromlik.
Dessewffy erős magyaros érzése meg-
ütközött e cosmopolitai felfogáson és erős
védelmére kelt a hazai égaljnak, termé-

szeti szépségeknek, magyar specialitásoknak s fájt neki, hogy nemzeti hiúságunkat nem legyezgette Széchenyi, hanem inkább megróttá.

Hogy a magyar gazda ma nem viheti mezeit a lehető legmagasabb virágzásra, a mit Széchenyi megró, Dessewffy azt természetesnek tartja, sőt helyesli, mert minek természetesen valaki fölösleget, hisz fáradságának árát ritkán kaphatja vissza.

Sokban egyetért Dessewffy azokkal, a miket Széchenyi a legelők, birtokok fel nem osztása felől mond, de a czéhek és az árszabás (limitatio) felől mondottakat kifogásolja. *A robot vagy szakmány* című fejezetben behatóan foglalkozik a magyar jobbágyság helyzetével s azt türhetőnek sőt a morvaországi urbérrel összehasonlítva annál sokkal jobbnak, kedvezőbbnek találja, miért is fentartása mellett kardoskodik. Hasonlóképen elítéli Széchenyi okoskodását a dézsma megszüntetéséről s tréfás példákra való hivatkozással iparkodik a reform gyakorlatiatlanságát s a földesurakra nézve káros voltát kimutatni.

Egyetért Széchenyivel a kereskedés akadályairól, — főleg a rossz utak felől,

mondottakkal, de csak fokozatosan hiszi a javítást létesíthetőnek, nem rohamosan, nem egyszerre. Arra a kifogásra, hogy nálunk nincs pénz, azt veti ellen, hogy de adósság sincs, kivéve az öröklött adósságokat s kívánatosnak mondja, hogy „ezt a politikai szüzességet“ megtartsuk.

Lendületes czáfolatába bocsátkozik Széchenyi azon állításának, hogy a vámok miatt lehetetlen nálunk a kivitel. Nem akarja elismerni a modern nemzetek előhaladását a régiek felett s a nyelv és tudomány, a szépművészetek alkotásaira való hivatkozással bizonyítgatja, hogy az ó-kori népek mennyire meghaladták korunkat. Fejezetről-fejezetre gondosan vizsgálat alá veszi, taglalja a könyv minden fontosabb állítását s kifejezi elismerését ott, a hol a szerzővel egyetért, sőt helyenkint az áradozó dicséretektől sem tartózkodik. Így midőn a transito-kereskedésről a következőleg ír: „szép látni, mint tér a gróf azon tekintetekre vissza, melyeket senki se húzhatott volna ki előzményeiből; sőt épen ellenkezőt kelle vala kihúzni az ideák szoros taglalása mellett. Annál öröndetesebb tehát, még

a gróf következetlenségéből is látni, mint fekszik szivén hona boldogsága és mint irta a legdicséretesebb czélből munkáját. Talán egy cikkely sincs jobban, alaposabban kidolgozva ennél az egész munkában. Isten tartsa a szerzőt! Ugyan szeretném látni azt, ki ezen dolognak valódi ösmeretével szerzett cikkelyt meg tudja alaposan czáfolni“. De viszont nem hallgatja el külön véleményét, midőn nem érthet egyet a merész reformatorral.

A rossz közlekedés, a fogyasztás kicsinysége, a nemzeti bank, a nemzetiség, a centralisatio felől mondottakat kritika alá vevén, mindenütt kifejti a maga egyéni felfogását és igen éles ellentétbe jut a reformot hirdető gróffal *A kiművelt emberfő* czimű fejezetben, midőn azt vitatja, hogy nem elég a nagy elme, hanem párosulnia kell ennek a nagy szivvel. Széchenyiről tudva van, hogy a politika terén semmibe sem vette, sőt kigúnyolta a kiváló szivbeli tulajdonságokat. Kossuthnak is azt vetette szemére, hogy érzelmi politikus, kit nem esze, hanem szive kormányoz, pedig a szivnek ő a politikában még alárendelt szerepet sem akart en-

gedni. Dessewffy is ellentmondásba jutott ellenfelével s hosszasan vitatta Staël aszszonyság szavainak igazságát: „On n'est grand que par le coeur.“

Hogy Dessewffy felfogásában conservativ álláspontot foglalt el, azt egész könyve bizonyítja. A mily szabadelvű nézeteket hirdetett a censura eltörlése dolgában, oly makacs conservativ magatartást tanusított Széchenyi reformtörekvéseivel szemben. Sehol oly erősen nem domborodik ki e nézet, mint midőn Széchenyi egyoldalúságát vitatja az ősiség dolgában, azt állítván, hogy Széchenyi a birtokos-nemességet ellenkezésben levőnek gondolja a jobbágysággal, a mi szerinte annyi volna, „mintha ellenzetben gondolnám a fejedelmet a kormányozottakkal, a szüléket magzatjaikkal.“

A Hitel Taglalatja nagy feltűnést keltett az országban. Dessewffy neve ismét emlegetés tárgya lett minden körben. Az idősebb mágnások, kik conservativ hajlamaiknál, de meg vagyoni érdekeltségük-nél fogva is irtóztak Széchenyi újításaitól, magasztalva emlegették Dessewffy elszántságát, hazafias felbuzdulását, a reform-

pártiak azonban gáncsolták és gúnyolód-
tak. E gúnyolódás még merészebb lett,
midőn a *Taglalat*-ra Széchenyi egy nagy
czáfoló könyvet irt, a *Világ*-ot, mely izekre
szedte Dessewffy minden okoskodását, s
nem csak czáfolta a *Taglalat*-nak ellene
felhozott kifogásait, hanem saját eszméi-
nek bővebb fejtegetésébe is belebocsátko-
zott s polemikus vitatkozásával országos
discussiot támasztott, melyek Dessewffyre
nézve többé-kevésbbé megalázó eredmé-
nyűek voltak.

A *Világ* szenvedélyes hangú könyv
lett, tele kegyetlen analysissel, mérges ki-
fakadásokkal, epés gúnynyal, mik Dessewffy
érdemeit újabb homályba borították s
benne keserű érzelmeket támasztottak.

A *Világ*-ot szerzője jóakaróinak aján-
lotta, kikről feltételezi, hogy állításait, ha
azok talán nincsenek is mindig teljes
világossággal és szabatosan kifejezve, nem
csavarják, nem ferdítik el; — miben egye-
nes célzás van a *Taglalat*-ra, melyben ő
állításainak szándékos elferdítéseit látta.

Majd külön fejezetben mondja el mun-
kájának velejét, s igéri, hogy a *Hitel*-nek
egyedül homályos kifejezését bővebben ki-

fejtí, egyszersmind a *Taglalat*-ban foglalt kifogásokat fogja bírálat alá venni.

A hosszú előszó legnagyobb részében személyes polemia Dessewffyvel, kinek jószándékát kétségbe vonja, mert könyvében — azt hiszi — „a becsületes ember minden lapon megvini látszik az indulatos íróval.“ Kifogásolja, hogy Dessewffy nem művének egész szellemét, célját, intencióját tette bírálat tárgyává, hanem cikkelyről cikkelyre fejtegetett külön minden állítást, kiszakított egyes részleteket az egészből, s nem vizsgálta a részek összetartozóságát s az egészhez való viszonyát. Úgy fogja fel a *Taglalatot*, mint a melyet csak a legelszántabb ellensége írhatott, azért feljogosítva érezte magát a legkiméletlenebb visszatorlásra.

Azt hiszem, Széchenyinek ebben a felfogásban nincs igaza. Ha az ósdi tábor ellen indít vala kemény harczot minden személyeskedés nélkül, senki sem ütközhetnék meg a legkiméletlenebb hang használatán sem. De a személyeskedő kifakadások Dessewffy ellen, a gúny, melyel bírálója ősz fejét elárasztja, a hatvan éves öreg esetleges tévedéseinek nevetség-

gessé tétele nem tekinthetők bizonyítékokul állításainak igazságai mellett.

A hazafias érzés áradozó lelkesedésével magyarázza Széchenyi reform eszméit, terveit, javaslatait, közben-közben hol sze-
lidebb, hol mérgesebb megjegyzéseket füz Dessewffy kritikai észrevételeihez.

A mi elmélkedeseit illeti, bennök egy valódi lángelme bölcselkedését kell látnunk, a ki bámulattal és csodálattal tekinti ugyan át az ó-kor legdicsőbb történeti emlékeit, legmagasztosabb alakjait, de nem állítja példaképül egy modern nagyra hivatott nemzet elé. „Ne zavarjuk össze — így ír a régi nagyságot a mai tudományokkal, s ha, teszem például gazdaságunkat kívánjuk magasbra emelni; kövessük Cincinatus dicső példáját, Cicero tanácsát, quod nihil pulchrius stb. de ne keressük; hanem használjuk az e tárgy körüli újabb angol francia s német munkákat.“ És ez elmélkedésében finom tapintattal czáfolja meg a classicus műveltségű Dessewffyt, a nélkül, hogy hivatkoznék ennek az antik világot illető magasztalásaira.

Dessewffynek a kritikára hivatottságát, arra alkalmas voltát kétségbe vonja s

ismételten erős gúnynyal illeti kritikusi szereplését. Egyes kritikai megjegyzések miatt a türelmetlenségig érzékeny és helyenként még a személyes sértegetésektől sem tartózkodik. Valóban Széchenyi oly érzékenykedéssel vivta meg e polemiai harczát — mint különben a későbbieket is — a minőre nincs előbbi példa irodalmunkban. Gúny, személyeskedés, erős kritika oly bőven van könyvében, hogy koráig — kivéve a gorombaságokban bővelkedő Mondolatot — csaknem páratlanul áll irodalmunkban.

És ámbár a könyv végszavában barátságát ajánlja fel ellenfelének s felkéri, hogy fogjon vele kezét és munkálkodjanak közösen a haza nagyságának előmozdításán; — Dessewffy visszahúzódtott, további nyilvános polemiába nem bocsátkozott. Sértett önérzettel vonult vissza, érezte, hogy tekintélye újra nagy csorbát szenvedett, az országos tisztelet, melylyel eddig emlegették, jelentékenyen alább szállt, és ez sok keserőséget okozott neki. Véleményét egy Kazinczyhoz 1831. aug. 8-án irt levelében így fejezi ki a műről; „Gróf Széchenyi *Világ*-ába még

bele nem tekintetem. Mi kár, hogy ennek a jóakaratu és oly nagy czélu embernek oly kevés esmeretei vannak hazája minden részeiről, és hogy oly kevés józan itélettel bir minden genieje mellett. Felséges mindaz, amit akar, de nem érti a módját és a lépcsőket, melyeken azt végbe vinni lehessen. El volt hibázva első nevelése, és amit azolta gondolkozott, az nem pótolhatta ki azon esmereteknek hiányát, melyek nélkül hazájának nagyobb részeire nézve szükölködik. Ha javítani akarom az emberek állapotját, azt jól és minden oldalról kell ösmernem, és nem kell 40 esztendő koromban, gögösen magammal azt elhíttetnem, hogy mivel Angliát, Arábiát és Franciaországot ösmerem, a magyarok és Magyarország esmérete nélkül hazám sorsán tudok javítani. Gróf Széchenyit senki sem tiszteli és szereti jobban mint én, mert érzem, minő erő fekszik benne minden tekintetben, és minő szerencsés tünemény hazánk láthatárán; de épen azért, mert nem csak tisztelem és szeretem, hanem ösmerem is őtet, valamint hazámat, kívánnám, hogy genieje ne ragadja el, annyira a dölyfösségig, mert bizonyosan

többet fog ártani, mint használni honunknak.“ — Irod. Hagy. III. 388. l.

Védelmére fiai szólaltak meg *Néhány szó a Hitel, Taglalat és Világ ügyében* czímet viselő védőiratban. E mű nagyon higgadt, tárgyilagos hangon van írva. A szerzők nem annyira gróf Széchenyihez intézik művöket, mint inkább a közönséghez, melynek ítélőszéke elé tartozik a vitás ügy. Nem annyira a vitatkozó felek eltérő okoskodásának helyességét kutatják és bizonyítgatják, mint inkább annak megmutatására törekesznek, mennyire igazságtalan és kiméletlen volt az az erős támadás, melyben a reform terére lépő gróf Széchenyi az irodalom és politikai élet régi munkását és harczosát részesítette. Éles világításban tüntetik fel az ifjú szerzők Széchenyinek állításaiban nyilvánuló ellenmondásait s az okoskodásaiban mutatkozó logikátlanságokat.

Sikerrel vitatják a szerzők a *Hitel* megbírálásának jogosultságát, hisz Széchenyi maga beismeri, hogy művében sok a hézag, a fogyatékoság, melyeknek pótlására későbbi műveiben maga szándékozott vállalkozni. Ha tehát Széchenyi

maga elismeri művének hiányosságát, ez bizonyítja, a műre alkalmazott kritika szükségét és jogosságát. Nem tartják igazolhatónak Széchenyi kifogását a *Taglalat* írója ellen, midőn ezt sárral dobálónak nevezi, mert a casinóra és lóversenyre nyerészkedéssel járó czélzásokat tett. Azt a sértést pedig, hogy Dessewffy nem is bánthatja Széchenyit, — kifejezve ekként: „olyan mint Te nem bánthat meg érzékenyül“ igen csipősen adják vissza az ifju szerzők, midőn Lafontaine sorait idézik:

Dame fourmie trouva le ciron trop petit,
Se croyant pour elle un colosse
(Hangya dáma mérvén colosszát öntestének,
A levelészt tartja nagyon piczinkének.)

Rossz néven veszik az ifju szerzők Széchenyinek mende-mondákon alapuló fejtegetéseit s ezek alapján atyjok gazdasági ügyeibe való avatkozását s jogtalan-nak tekintik az adott leczkézést. De komoly megütközéssel kifogásolják Széchenyinek gúnyos megjegyzéseit, midőn bírálóját „szivtelen öregnek, zavart eszűnek, időfárasztottnak, maleversatornak, csalónak stb. stb.“ hirdeti. A gyermeki

szeretet és hála érzete komoly tiltakozásra ösztönözhetette őket e meg nem érdemelt kifakadásokért, de azért túlzásokra még sem ragadtatták magukat. El kell ismerni, hogy a három ifjú Dessewffy védőirata tárgyilagos polemikus mű, mely míg egyrésztől kegyelettel védelmezi a közszereplés érdemeiben megöszült atyát, másrésztől a megérdemelt tisztelet és jól megfontolt tartózkodás hangján bírálja a haza felvirágzása érdekében máris elismerésre méltó buzgóságot tanúsított gróf Széchenyi polemikus műveit.

Helyesen emelik ki atyjok szigorú bírálata bátor szavú kimondásának jogosultságát, hisz a sajtószabadság első védelmezőjéhez illik a szabad szó bátor használata, de önmagokat jellemzően említik szerénységüket, a melylyel atyjoknak védelmére kelnek. A mű czimlapján a három testvér: Aurel, Marczel és Emil vannak szerzőkül mondva, de a munka csaknem kizárólag a legidősebbnek, Aurelnek műve. Testvéreinek csak annyi részök van benne, hogy a kész művet együttesen is megbeszélték, mert egymástól távol lakva, nem is készíthették együtt.

Az erős polemia elcsendesült, vitatkozó hősei később kibékültek egymással s vállvetve munkálkodtak közre a haza, a nemzet közügyeinek előbbrevitelén, vitairataik pedig érdekes és tanulságos emlékei egy küzdelmes korszak mozgalmainak.

IV.

Dessewffy emlékbeszédei. Összegyűjtött Munkái, levelezése. Dessewffy mint epistolograph, egyéni és irói jellemzése, irodalmi közművelődési szereplésének jelentősége, halála.

A jelzett három önálló irodalmi művén kívül két akadémiai emlékbeszéde jelent meg még Dessewffynek, melyek irodalmi munkásságának szintén értékes termékei. Az 1835-iki akadémiai közgyűlésen báró Berzeviczy Vincze felett tartott emlékbeszédet, melyben a jeles nemzetgazdasági tudóst méltatta, 1840-ben pedig gróf Illésházy István emlékezetét ünnepelte. Ezután már teljesen visszavonult az irodalom és közszereplés teréről s midőn 1842-ben az apai szivét ért legnagyobb csapást, fiának, Aurelnek, halálát is át kelle szenvednie, végkép visszavonúlt a nyilvánosságtól, s pusztán családjának és gazdálkodási gondjainak élt a 70 éves aggastyán.

Legértékesebb irodalmi műve, bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel, halála után két évtizeddel lett irodalmunk közkincsévé, melyet három nagy kötetben Kazinczy Gábor tett közzé *Gróf Dessewffy József Irodalmi Hagyományai* czimen. *Összes Munkái* összeállításán magam fáradoztam, melyekből azonban csak az irodalmi levelezését tartalmazó harmadik kötet jelenhetett meg magánkiadó kiadványaként, mert a magy. tud. Akademia háromszor megismételt ajánlatomra sem vállalkozott az *Összes Munkák* kiadására.

Megemlítendő még, nem ugyan önálló munkájaként az a jegyzetgyűjtemény, melylyel „Hazánk egyik igen jeles főispánjának Politikai Hitvallását“ ellátta, de ezek csak töredékes eszmeszikrák, gondolatok, melyekben haláláig éber s mindig munkálkodó szelleme nyilvánult.

Főműveként irodalmi levelezését kell tekintenünk, s benne irodalmunk epistolographiai munkáinak egyik legértékesebb, legbecsesebb termékét. Dessewffy József mint epistolograph egyenesen Kazinczy Ferencz mellé állítható, neki is, mint Kazinczynak maradandó irodalmi érdemet

biztosítanak levelei. Igaz, hogy a levél az irodalmi műfajok sorában, a legkönnyebb előadási forma, melynél a tartalom jelentősége mellett, másodrendű a szerkezet és az előadás szabatosága, de viszont igaz az is, hogy subjectiv elemeinél fogva alkalmas a művészi tulajdonok megnyilvánulásaira. A levélírónál ritkán mutatkozik az a műgond, mely a szépprózai előadás bármely más műfajában mintegy követelményként tűnik elénk, de a szerkezet tágabb korlátai daczára is érvényesítheti az író a compositió szigorúbb szabályait. Épen a levél könnyedebb szerkezete, pongyolább formája csábíthatja az írókat a terjengős, gondatlan, laza előadásra, a miket ha kerülni tud, valódi írói hivatottságról tesz tanúságot. Nem a tömött, ugynevezett velős rövidség, nem a retorikai szólamok, nem a költői hasonlatokkal és képekkel ékített nyelv kizárólagos formái a szépprózai előadásnak, hanem a levélíró könnyed, ömleget, folyamatos nyelve is, mely épúgy megköveteli a stíl szabatoságát, a gondolatok logikai összefüggését, sőt a nyelv költői szépségeinek alkalmazását is mint akár egy drámai dialog, vagy egy szónoki

beszéd, vagy egy költői elbeszélés. A stilus általános törvényei alól a levél sem képez kivételt: s miként a legkörültekintőbb műgonddal készült szónoki beszéd, úgy egy jól átgondolt s figyelemmel szerkesztett levél is lehet a stil remeke.

A világirodalom legnagyobb alakjainak leveleit nemcsak irodalomtörténeti becsüknél fogva méltányolják, hanem műforma tekintetében is becses munkáknak tartják. Goethe, Schiller, Heine, Voltaire szellemi nagysága leveleikben ép úgy kifejezésre jut, mint másnemű irodalmi alkotásaikban. A mi irodalmunkban Mikes Kelemen levelei származásuk korának valósággal legértékesebb irodalmi termékei. Gróf Széchenyi Istvánnak genialitását levelei nem kisebb mértékben tükrözik vissza, mint egyéb valóban lángészre valló irodalmi művei.

Gróf Dessewffy József levelei is magukban birják szerzőjük minden előnyös és hátrányos tulajdonait, s valósággal úgy tekinthetjük, mint egy nem köznapi lélek nyilvánosságra szánt elmeműveit. Azonkívül, hogy tartalmilag egy érdekes és hosszú korszak ismeretére vonatkozó bő

anyagot rejtenek magukban, másrészt formai tekintetben is a legsikerültebbek közé sorolhatjuk, a mit e nemben irodalmunk felmutathat.

Régi igazság, hogy a korszellem és az izlés megváltozásával együtt jár az irodalmi műfajok iránt nyilvánuló érdeklődés módosulása is. A mint az epost felváltotta a regény, a sonettet a románcz, ezt a lyrai dal, akként lett elavult formává a heroida, változott meg a költői és prózai epistola tárgya, hangja, előadási modora. Nem a divatszerűségre czélozok, nem a szokás módosító hatalmát akarom kiemelni, hanem a közműveltség, a közállapotok fejlődésével együttjáró változásokra akarok utalni, melyeknek természetes következményei a régi idők erkölcsi, irodalmi, művészeti felfogásának, gondolkodásmódjának megváltozása. A mai közlekedési eszközök gyorsasága, az időszaki sajtó mai fejlettsége, a legszélsőbb határig kifejlett sajtószabadság ma már feleslegessé, szükségtelenné, csaknem lehetetlenné teszik a Kazinczy-Dessewffy korabeli levélváltást, mely levelek gyűjteménybe foglalva koruk történelmi forrásműveiként tekinthetők. Ő

maga is irodalmi értékűeknek, tartotta leveleit mert Balázsfalvi Orosz Józsefhez így irt felőlök 1837. decz. 23-án: „Kérem tartsa meg kegyed leveleimet, mert lesz talán azoknak halálom után egy kis becsök, nem azért, mert én irtam, vagy az előadás módjáért, hanem tartalmok miatt; és ezt szabad talán mind érzenem, mind kívánnom hazám java tekintetében büszkeség nélkül!”

Valóban Dessewffy levelei történelmi forrást képeznek s irodalmunk történetének tanulságos anyagát foglalják magukban, egyszersmind a legbeszédesebb és leg-hitelesebb adatokat magának szerzőjüknek jellemzéséhez. E levelekben világosan magunk előtt látjuk gróf Dessewffy Józsefet minden lelki tulajdonságával, érületével, gondolkodása módjával. Jellemezve van bennök az ember, a férj és atya, a hazafi és jóbarát, a tudós és író, a nyilvános és magán élet polgára. Világot vetnek e levelek szívének legelrejtettebb érzelmeire, elméjének legtitkosabb gondolataira. Életének és egyéniségének nyílt könyve e levelezés, mely igaz világításban tünteti fel őt nyilvános és magán szerepléseiben.

De nemcsak nyilvánosságra került

levelei veendők számba irodalmi s hazafiúi alakjának jellemzésekor, hanem a kézirati hagyományai közt levők is, melyek némelyikében lelkének egy-egy oly vonása is felcsillan, a melyről közkézen forgó levelei homályban hagynak bennünket.

Gondosan iparkodtam behatolni lelke világába irodalmunk e derék alakjának, kinek igazi helye irodalom-történetünkben maig sincs kijelölve, mert a kortársak meg nem örökített elismerése elmosódott, az utókorra pedig csak irodalmi harcainak emlékei származtak át, melyekben ő neki csak a legyőzöttek szerepe jutott. Pedig négy országgyűlésen keresztül tanúsított igazi szabadelvű magatartásánál fogva is kiválóbb hely illeti meg őt, mint számosat azon közszereplők közül, kikről a történet nem tudott egyebet feljegyezni, mint annyit, hogy *kortársainak legkiválóbbjai közé tartozott*. Dessewffy József nemcsak kortársainak volt egyik legkiválóbb alakja, hanem irodalmi és politikai történetünknek egyaránt nevezetes tényezője, szorgalmas és tehetséges munkása, ki mint hazafi Magyarország jogainak egyik legbátrabb védője, mint politikus a szabadgondolkodás

legigazibb híve s a szabadsajtó legbátrabb sürgetője, mint író a legtermékenyebb epistolographok egyike volt.

Megkísértem a gondosan felkutatott s összehordott adatok alapján jellemezni egyéniségét nyilvános és magán szerepléseiben, gyakran saját szavait idézve hol lelke egész közvetlenségében jelenik meg, mert homályos az a kép, melyet az irodalomtörténet fentartott róla számunkra, mint azé a régi pénzé, melynek képét nem a közhasználat csiszolta le, hanem a ráarakódott rozsdá teszi nehezen felismerhetővé.

Dessewffyt mint magán embert a leggondosabb gazdálkodás, a legszigorúbb takarékoság jellemezte. Atyjától nagy vagyont, de óriási adósságokat is vevén át, egész életén át anyagi gondokkal küzdött, folyton adósságai törlesztésére gondolt, s hogy gyermekeinek javakat hagyhasson, maga a legzaklatottabb takarékosággal élt. Maga írja, hogy „nékem nincs pénzem egyébre, hanem csupán adósságaim fizetésére, a melyen tüzzelvassal igyekszem, mert jól látom a jövőndöt. Egy leányom s három fiam levén (egoistá-

nak) magamosnak kell lennem ebben a gyalázatos világban nekem is, de én mindenkor módjával leszek az, és soha se fogok magamon magamba pirulni“ Gazdálkodásában mindig körültekintő volt; 1816-ban azt jósolván az időjárásból, hogy a következő évben drágaság lesz, terményeit visszatartotta, hogy drágábban adhassa el. Erre gazdatisztjeit is újra meg újra figyelmeztette. Kiterjedt gondja minden aprólékosságra, megírja egyik levelében a többek közt, hogy a kocsis, ha három lovas szekérrel érkezik a kapuhoz, egy lovat fogjon ki s úgy hajtson a kapu alá. A házmester elé szigorú szabályokat szabott; neki kell a kaput nyitni és zárni, a kocsisokra, cselédekre felügyelni, hogy ne veszekedjenek, ne káromkodjanak, ne részegeskedjenek, házon kívül ne háljanak, a pénzre kártyázástól szigorúan tartózkodjanak. A ház körüli összes felügyeletet részletesen megállapította, trágya és mészgödör, kocsiszin, csatornák, kémények, padlás tisztán és rendbentartása, a tűzifa átvétele, leölezése, a hiány bejelentése, csűr, jégverem, pincze gondozása stb. stb. mind pontosan meg volt állapítva. „Én a

fiaimat — írja Irod. Hagy. I. 304. l. — ha élek, a szántásra, vetésre, kaszálásra, kapálásra stb. megtanítottam, csak az ezek körüli való kézi fortélyok csiklandozzák ki a földből, ettől a mindenkor bojgató termékeny anyánktól, a tőle kitelhető jó és bő adományokat.“

A család körében Sir Ádám Smithnek nevezték, ő magát Pipsz-nek, Pipsz papának írta leveleiben s valódi apai óvatossággal viselte gondját mindennek. Takarékoságát környezetére is rákényszerítette. Midőn titkára, Dulházy, kölcsönt kért tőle, megtagadta, azt irván, hogy van neki ugy is elég jövedelme: „nem a hatalmasabbakhoz, hanem a szegényebbekhez kell magunkat hasonlítani, ha boldogok akarunk lenni a világon. — írja neki — Ha engemet a tehetősebbek példája vagy költségekre, vagy elégedetlenségre, gerjesztene, én is szerencsétlennek mondhatnám magamat.“ Ez a philosophusi megnyugvás és megvigasztalódás tényleg megvolt benne. Ha baj érte házát, azzal vigasztalódott, jó, hogy nagyobb baj nem történt.

De példás takarékosága mellett sem mondható fősvénynek, mert a közczélra

irányuló adakozásokból épen nem vonta ki magát, sőt akárhányszor jó példával elől ment. Maecenása volt számtalanszor a segélyre szorulóknak. Barczafalvi Szabó Dávidnak, ki „az örökmozgó forgonyának“ létesítére tőle támogatást kért, 200 frotot küldött, az *Erdélyi Muzcum* támogatására 100 frotot, majd ujabb 400 frotot adott, Nagy Ferencznének, Homeros fordítója özvegyének hat köből gabonát küldött, a *Bártfai Levelek* jövedelmét titkárának engedte át, a miskolczi színház alapítására egész háznépével aláirt, kiki „a mennyi tőle tellett.“ E tekintetben oly szigorú elvszerűséggel járt el, hogy a saját intézkedésére irt levelek postaköltségeit is mindig megtérítette gazdatisztjeinek.

Másnemű pártfogását sem tagadta meg a hozzáfordulóktól. Kananokul ajánlotta az egrí érseknek báró Berzeviczyt, Pethe Ferenczet báró Splényi főispánnak vármegyei assesorul, Döbrentei érdekében egy sereg ajánló levelet irt a befolyásos főurakhoz, midőn ez pestmegyei commissarius akart lenni 1824-ben. Özv. Pulszkyné Krammer Amáliának felségfolyamodványt irt nyugdíja felemeléseért. Temérdek ajánló

levelet irt a miskolczi színház ügyében, a zempléni örültek házára gyűjtést indított meg, a budapesti árvizkárosultak javára Kassán hangversenyt, bált, sorsjátékot rendezett, Kazinczyért lépéseket tett, hogy neki az akadémiai titkárságot megszerezze, mit Kazinczy legnagyobb örömmel fogadott volna el. Különösen gazdatisztjeinek, cselédeinek valóságos apai főnökük volt. Annyira ment e tekintetben, hogy a tisztartó és ennek felesége közti perpatvar megszüntetésére „kibékítő kötést“ irt.

Hivatalról, befolyásról, kitüntetésről soha sem ábrándozott, megelégedetten élt szerény visszavonultságában s még a kamarási méltóságot sem hajszolta, noha ősei révén, de a saját érdemei alapján is igényt tarthatott rá. Kazinczy iparkodott öt Cserey kormányzéki tanácsos utján a primással összehozni, hogy ez megismervén Dessewffy tehetségeit a közszolgálat érdekében valami kiváló alkalmazásban részesítse. De Dessewffy szerényen kitért ez elől is. „Vén vagyok már — írja Irod. Hagy. III. 88. l. — akármely nagy urnak, ha primás is, kegyelme keresésére . . . Az én pályám bevégződött. Ha élek és ki találok még

egyszer bujni kedves, csendes homályomból, az csak akkor fogna lenni, ha a kormányzék systemáját megváltoztatni kényteleníttetne... Még gyermekeim miatt sem hajhászom a nagy urakat, úgy igyekszem inkább fiaimat nevelni: „ut ipsa etiam fortuna carere possint.“

Nem is volt hivatalnoknak való. Sokkal többet tartott egyéni függetlenségére, szabad vélemény-nyilvánítására, semhogy a hivatali pályán boldogulást reményelhetett volna. Jellemző, a mit erre nézve Kazinczynak ír — Irod. Hagy. 206. l. — „Azt kérded, hogy mikor leendek kamarás? Csak akkor barátom, ha utazni találnék. 1807-ben a császárné lakodalma alkalmatosságával a kamarások közé kaptam bilyétet, mert hogy is tehették volna fel, hogy gr. D. J. nem kamarás! Helyemre indulván, egy német gavallér áll utamba, s azt kérdi: Mr. étes vous chambellan? — Il y a long temps Mr. que j'aurais pu l'être, vala feleletem, általadva billétemet, tovább indulék. Ha még legkisebbet szóllott volna ez az úr, készen vala már más feleletem is, azt mondtam volna neki ott az egész ragyogó sokaság előtt: Je

suis plus que chambellan Mr. je represente un comitat, qui est on moius aussi grand que l' Inn viertel, qui se trouve maintenant au point d'être separée du corps de la monarchie. Épen akkor negotiatiók által elakarta szakasztani a monarchiától ezt a kis földközt a francia országló szék. Csakugyan mit gondolsz, megnézették volna-e velem ezen feleletért a munkácsi várat? Meglehet, mert nem érdemlettem volna meg.“

Szókimondó természetét, egyéni meggyőződésének nyílt kifejezését nem tagadhatta meg sem az országgyűlésen, sem a vármegyei gyűléseken, sem az akadémiában, semmiféle körben. Láttuk országgyűlési szereplésében a mindenkor alkalmazásba vett bátor hang használatát, mely elment az ellenzéki követelődés korlátjáig s nem rettent vissza a kormány hatalmi fenyegetéseitől sem. A vármegye-gyűléseken kész volt a legnagyobb indignatioval tiltakozni a reactionarius törekvések ellen. Az Akadémiában mint bizottsági elnök az 1833-iki nagy jutalom megítélésekor Schédius bizottsági jegyzővel együtt külön állást foglalt el az Akadémia nagy

többségével szemben, midőn ez a nagy jutalmat Vörösmartynak szánta, ő a nem habozott nyíltan kijelenteni, hogy ő nagy jutalomra Kisfaludy Sándort tartja méltóbbnak s véleményét írásba foglaltan is előterjesztette, mi ellen Toldy Ferencz terjedelmes ellenvéleményt irt. Levelei tele vannak független véleménynyilvánításával. Tartózkodás nélküli nyíltsággal mondta el rosszaló nézetét Napoleonról, az osztrák kormányzatról, a közszabadságok sérelmeiről. Tudományos és irodalmi dolgokban nem befolyásoltatta magát irányok és pártok által; nyíltan Verseghi mellé állt Révai ellenében; merte védelmébe venni Döbrenteit, noha látta, hogy egy egész irodalmi tábor üldözi; bár maga is nyelvújító volt, de azért nem habozott elítélni Perecsényi újításait. Irodalmi harcaiból láttuk, hogy mert sikra szállani Bajza, Széchenyi ellen, ha meggyőződésével ellenkező eszmék diadálának sürgetését látta. Általában nem tartozott a mindennel megalkudni tudó opporunisták felekezetéhez, hanem meggyőződése sugallatát követve haladt a maga útján előre, nem törődve azzal, hogy taps

vagy gáncs kíséri-e útján, csak meggyőződéssel ne jusson ellenmondásba.

Pedig ez önérzetes magatartásnak s nézeteihez való szigorú ragaszkodásnak csökönyösségét senki sem mondhatná vas-kalapos korlátoltságnak, mert Dessewffy korának egyik legképzettebb tudósa, a világirodalomnak egyik legalaposabb ismerője volt. Leveleiben az irodalmi újdonságokról folyton tudakozódott. „Kérem az urat — írja Dolinszkyhoz — hogy tudósítson minden új jelenésről a magyar literatura pályáján.“ Könyvtárába csaknem minden megjelenő új magyar könyvet megszerzett, majdnem minden lapot és időszaki vállalatot megrendelt. Sőt a külföldi lapokat és könyveket is szorgalmasan olvasgatta. Az *Augsburger Allgemeine Zeitung*-ból, Börne *Párizsi Levelei*-ből hosszú kivonatokat készített. Midőn Kiss János útleírások dolgában tájékozást kért Kazinczytól, ez így válaszolt neki: (Széphalom, 1816. márcz. 24): „Én magam keveset olvasok Fachomra nem tartozót s az Uta-zási Munkák megnevezésében parancsolatot nem teljesíthetem, de még ma irok gróf Dezsőffynek, a ki mindent olvas és

szertelen lelke szerint mindent tud is, hogy nevezze meg a legjobbakat s azonnal közlöm veled feleletét.“

Iratai között találtam egy hosszú jegyzéket s benne felsorolva a megrendelő könyveket, köztök minden korabeli magyar munkát, az európai művelt nemzetek irodalmából pedig hosszú sorozatokat. Egyetemes irodalmi tájékozottságát élesen megvilágítja az a hosszú levél, melyet Kazinczyhoz 1811. márcz. 11-én intézett Eperjesről (Irod. Hagy. I. 191 s köv. ll.), melyből tényleg meggyőződhetünk széleskörű irodalmi készülségéről: „Nem gondolom, — írja benne — hogy a francziák csupán csak a könnyűnemű irásokban különböztetnék meg magokat. Minél kényesebb valamely nyelv, annál nagyobb az érdem olyan írókat találni, mint Montaigne, Jean Jaques, Bossuet, Bourdaloue, Massillon, Patru, Montesquieu, Raynál, az idősebb Crebillon, Chenier etc. etc. Csak annyi igaz, hogy a könnyű munkákra egy nyelv sincs úgy elkészítve, mint a franczia és hogy a magas poesisra egy sincs alkalmatlanabb a verselésben. Nem kell csupán a mostani írók után itélni a francziák

literaturájáról: éppen az a nevezetes ennél a nemzetnél, hogy minden könnyűsége mellett annyi erősen és mélyen gondolkozó férfiakat hozott. Ugyan rendes dolog, hogy némely, kivált német írók egy olyan nemzettől tagadják meg a mélységet, a kinél még most is oly élő matematikusok találtak, mint p. o.: La Grange, La Place, Lambert és a többi . . . Genlis asszonynak ítélete a francia philosophusok ellen igen keveset nyom. Hogy Voltaire mindenütt Voltaire, szintúgy valamint Cicero mindenütt Cicero, azt nem lehet tagadni, és annak nem lehet és nem is kell másképp lenni, mihelyest genie valamely író . . . . Az anglusok, kiknek Lockek, Humejok, Blairejok, Shaftesburyjok . . . Robertsonjok, Gibbonjok, Fergussonjok Malchusok, Miltonjok, Sternejek, Shakespearejek, Addisonjok, Popejek, Thompsonjok, Swiftek, Butlerjek, Priorjok, Drydenjek, Burkejek, Sheridanjek és Foxjok vagyon, mélyek, magosan szállók, hathatósok, humoristák, zavarosak, szökök ideáikban, legalább gyakran nagyot lépők: De melyik nemzet vitte a mostaniak közül tovább a tudományokban den praktischen

Blick, die Richtigkeit des Geschmackes, und die Lebendigkeit der Darstellung, l'esprit d'analyse, d'ordre, de clarté et de précision a francziáknál, és a mint magok nevezik, la methode? Les Français sont profonds, sans etre creux, exactes et methodiques sans etre ou minutieux ou ennuyeux. Les anglais sont en general plus profonds, mais ils voient avec moins de clarté dans la profondeur. Az én kedvelt metaphysicusaim az anglus Locke, Condillac, Helvetius, Cabanis és az új időkbeli két Plato: az anglus Shaftesbury t. i. és Malebranche a francziáknál . . .

Menjünk tovább, barátom. Az én kedves historikusaim, a mostaniak között legelsőben is Buffon, a természet képirója, a ki a maga nemében szintűgy olyan egyetlen egy ember a világon, mint Gessner p. o. az idylliomokban és Bayle a história kritikában, azután Gibbon, Robertson és Voltaire, kit ama kettő mint historikust magasztal . . . A philosophusok és historikusok után menjünk által az újabb időkbeli poétákra. Megvallom, hogy én nem az anglusokat, nem a németeket, ne uia francziákat, hanem az olaszokat,

spanyolokat, portugálusokat (nem szólok itt a régi görögökről és rómaiakról és a sok mindenféle szent irásokról) meg Szádit, Fergusit és egyéb arabs és perzsa poétákat tartom a legnagyobb poétáknak... A francziák közül Voltaire, Racine, Corneille, és Molière, meg La Fontaine és Florian, a könnyűbbek közül pedig Parny és Boufflers kedveltjeim; Delillet csupán koloristának nézem. Az anglusok közül Sternet, Thompsont és Swiftet kedvelem leginkább meg Miltont, meg Shakespearet helylyel-helylyel. A németek közül pedig Wielandot és minden hibáik mellett Kotzebuet és Schillert; itt s amott Goethét is, mais si Schiller est souvent gigantesque, Goethe est quelquefois trop niais, Blumauert is szeretem, Kleist, Hagedorn és Steigentesch is elevenek, Thümmel is igen tetszik nekem... az egyik Schlegel sem rossz költő...

A szószóllásban azaz a bőségesen szóllásban, noha a francia revolutió sok nagyérdemű oratort hozott, de én csak mégis a mostaniak közül az anglusokat tartom a legnagyobb orátoroknak és közülök Sheridant a legnagyobbinak. Mind

megvan benne a mi Demosthenesben és Ciceróban megvolt . . .“

A hosszas idézetek tanusítják nemcsak nagy irodalmi tájékozottságát, hanem azt is, hogy a német kulturáért épen nem lelkesedett. Sajátszerűnek látszik, hogy a német-görög ízlés mesterének, Kazinczy Ferencznek legbensőbb, bizalmas barátja, Dessewffy, a legélesebb ellentétben állt a kérdésben barátjával és mesterével. Míg Kazinczy rajongott a németekért s irodalmukat a világ legműveltebb irodalmának tekintette, melynek elmélyedt tanulmányozásába, a honnan irányt és lelkesedést vett munkásságához, addig Dessewffy a francziákért rajongott s követendő példakul a franczia írókat tűzte ki, a franczia ízlést és szellemet pedig felülmulhatatlannak hirdette.

„Vannak nagy íróik a németeknek — írja Irod. Hagy. I. 194. l. — de egy sincs hozzá (Voltairehez) fogható. Schiller akár melyik munkájában, annyi fellengségek közt több hamis metaphora, több dagályok találatnak, mint Voltaire minden munkáiban. A mit Schiller irt von der Anmuth, az minden kellem nélkül való...

Nagy észszel s nagy ideákkal bírhat valaki, helyes izlés nélkül, mint pl. Jean Paul, a kiből a szüntelen való elmésség a legnagyobb hiba, írásai valóságos potpourrihoz hasonlítanak, a halomra gyűjtött, összecömöszölt és sózatott rózsalevelek gőzeleti fűszerszámos és balzsamos illatjok által a rothadás közepette fejünket elszédítik. Ki szagolhatja sokáig a potpourrit fűszédelgés nélkül, vagy ki olvashatja sokáig egymás után Jean Pault, a nélkül, hogy vagy el ne fáradjon, vagy el ne tébolyodjon? Tudom én jól, hogy a németek, qui ont pour l'ordinaire fort peu de netteté dans l'esprit, igen keveset hajtanak a világosságra és a praecisióra az írásban, azt mondván: das ist flache Begreiflichkeit, de jobb-e ez a lapos érthetőség, ez a tisztultság és ez a határszabás az ideákban s képzetekben, mint az ürességgel puffadó tövises homály és érthetetlenség. Nekem a németek közül a prózában legjobban tetszik Schlötzer, Zimmermann, Stuz, Kotzebue, Posselt, az újabbak közül pedig Jenisch, Buchholtz, de még jobban Bülow. A poéták közül a ragyogva folyó Wieland és a gyakran fel-

leng Schiller az édes Blumauer, és olykor-olykor Goethe . . . Ha azt akarná valaki, hogy azon három literatúráról, t. i. a németekéről, anglusokéről és francziákéről megmondjam csekély itéletemet, azt mondanám, hogy Németország is sok originális genieket adott, p. o. Schlötzer, Lichtenberget, Thümmelt, Blumauert, Kotzebuet, Gessnert, Jean Pault, Schillert, Wielandot, Klopstockot, Göthét, Buchholtzot, Bülowot; de hogy egyáltaljában vevén literatúrájokat, német uraimék szerfelett systematikusak, a helyes izlés nem bélyege literatúrájoknak, a tudományokban mindent egy principiumra akarnak visszavinni, synteticusok inkább mint analytikusok, felette mind abstractusok, mind kicsinykedők (minutieux) mindent ki akarnak méríteni és mivel ez lehetetlen, azért gyakran haszontalanul unalmasok, szószaporítók, s még sem orátorok s ritkán adják elő a tudományokat testestől s lelkestől, hanem gyakran vér, hús s inak nélkül való skeletonokban. Die Vielseitigkeit ihrer Literatur schadet der Bestimmtheit derselben. Charakterje literatúrájoknak die Trockenheit, die metaphysische Poesie, und ihre

Metaphysik spielt in das Unerreichbare, Unbegreifliche, Verwirrte, Unfassbare, Unanwendbare, und vor lauter Höhe in das Nichts oder auf's wenigste in das Leere hinein, Kategorien, Constructionen der Natur etc. Grandes misères! . . .

Mindezeknek csak az a következése, hogy sok nagy embert szült minden nemeiben a literaturának a kérdésben levő három nemzet; de hogy csak mégis mindent együvé véve a francziáké és az anglusoké az elsőség, legalább quoad qualitatem, etiamsi non quoad quantitatem. Bővebb talán a német literatura, mivel a tudósság mesteremberséggé, életnemévé lett Németországban, a theoriabeli nevelés sehol sincs jobb lábon mint ott, úgy üzik ott a tudományokat, mint a szabó a varrást, meglehet, hogy többet tudnak a németek, de nem tudják többnyire olyan világosan, olyan könnyen, olyan kellő renddel, oly practice s oly jó ízléssel kiadni a tudományt, mint a francziák, sem oly hathatósan, mint az anglusok; borzasabban, fonnyadtabban mind beszélnek, mind irnak nagyobbaránt. Az intensiva cultura nagy nálók, sőt az extensiva theoretica is; de

bezzeg kicsiny ám relative az extensiva practica culturájok a tudományokban és mesterségekben.“

Hosszasan ismertettem Dessewffynek a német cultura iránt nyíltan kifejezett kicsinylését, mert ítélete valósággal nagy culturpolitikai jelentőségű. Innen-onnan egy százada lesz, hogy a széles látáskörű, olvasott s elmélkedő tudós óvott bennünket a germán szellem követésétől s a francia szellemet jelölte meg irányadóul, melyet nekünk, kisebb nemzetnek, mintául kell vennünk, de intelmei még napjainkban is actualisak s óhajtanunk kell, vajha minél nagyobb publicitást nyernének, mert valósággal félnünk kell még ma is, hogy a német cultura áradatába fulladunk. Tudományos mozgalmaink, a köznevelést irányító tanterveink, közművelődési intézményeink túlnyomóan német minták szerint szerveződtek, még technikai előhaladásunkban sem látszik meg az angolok practicus irányának követése, még ipar-cikkeink sem a francia ízlés nyomán fejlődnek, annál kevésbbé látszik meg tudományos munkálkodásunkban a francia bel esprit hatása.

Távol van tőlem, hogy mindenben igazat adjak Dessewffy felfogásának, mert pl. ha neki csak „olykor-olykor“ tetszik is Goethe, azért kétségtelenül Goethe a világ egyik legnagyobb szelleme volt, lesz és marad minden időkre, de viszont az is kétségtelen, hogy a germán cultura jellemzését oly találóan adta Dessewffy, mint akár egy modern publicista napjaink úgynevezett *sensatio*s vezércikkében. Különösen jellemző e felfogás Dessewffyre, mert oly korban írta, a mikor igazán uralkodó volt a német szellem s oly férfiúhoz írta, a kiről tudta, hogy lángoló lelkesedés fűzi őt a német irodalomhoz.

Ezt a különbséget kettejük közt, kifejezi maga abban a párhuzamban, melyet Kazinczy és önmaga közt vont a következő szavakkal: „Rólunk — írja Irod. Hagy. II. 92 — ha nem hibázom, ezt az ítéletet fogják tenni: Dessewffy talán legtöbbet olvasott francziául és deákul, valamint Kazinczy németül. Látszik, hogy Dessewffy kevesebbet fordított mint Kazinczy. Kazinczy szebb, fellengőbb s kellemetesebb író, de Dessewffy azért nincs tűz és hathatóság nélkül és bizonyosan popula-

risabb. Kazinczyban több mesterség, több báj, Dessewffyben több természetiség van. Dessewffyből válhatott volna kigyalult író, Kazinczy az. Dessewffy mint író nem jöhet parallelába Kazinczyval, mert ő keveset vagy semmit sem bocsátott nyomtatás alá életében; azonban az ő stilusa bármilyen gyalulatlan és mértéktelen, mégis inkább a jó társaságbeli közbeszéd stilusa, mint Kazinczyé, mely keresettebb és mesterségesebb, sőt olykor tarkább is. A legtársaságtalanabb nemzet nyelvének némely híres írói valának Kazinczy vezetői. Dessewffy senkit sem vett magának különösen például; mind hibái, mind tökélyei, ennen valók, és a francia könnyűség csak azért tetszik meg rajta, mert az természetében van, és mivel egyáltalában sokat olvasott francziául. Nem tagadom, hogy a német nyelv geniusza nem hasonlóbb a magyaréhoz, de egyáltalában a magyar nemzeté bizonyosan rokonabb a francziáéval. Ennyit magunk magunkról; bizzuk a többit a közönségre azaz a publicumra és a jövődre.“

A modern irodalmakban való jártasága mellett kitünő classikai műveltsége

is volt, senki nálánál a görög és római írókat jobban nem ismerte, de főleg az utóbbiakat, melyeket gyermekkorától forgatott, fejtegetett, magyarázott és fordított. Levelei és iratai tele vannak latin, olykor görög idézetekkel, mert szerzetes nevelői, oktatói korán iparkodtak megkedveltetni vele az antik irodalom remekműveit s nem sikertelenül. Láttuk nevelési elveinek tárgyalásában, hogy gyermekei művelődésének alapjául a classicus nyelvek ismeretét tűzte ki, neki pedig későbbi években is legkedvesebb olvasmánya az Odysseia volt, melyről így írt: „nincs emberibb könyv az Odüsszeánál, ez valódi Robinsonadea a régiségnek, valódi lélek-örvösség, úgy mint az Evangyeliom a szívé.“ Ha útra ment, rendszeren Homerost vagy Horatiust vitte magával olvasmányul, hajnalban felébredve is elővette a vánkosa alól az Odysseiát, „mert ez — írta — meg a sz. írás és Evangyeliom és Shakespeare a legemberibb könyv a világon.“ Máskor meg felsóhajtott, hogy „kár meghalni az Odysseiának gondos és figyelmes elolvasása nélkül.“

Az ó-classicus írók kedvelése és a

költői lelkesülés élete végső idejéig nem hagyták el. Hetvenegy éves korában is minden délután 4-től 5-ig görög leczkéket vett egy professortól, kivel a görög aucto-rokat együtt olvasta. S midőn 1842-ben részt vett a kassai jogászbálon, hol sok szép kisasszonyt látott együtt, legott ver-set írt rólok szokott gyöngéd, pajzán mo-dorában.

Jellemző tulajdonsága volt lelkületé-nek erős magyaros érzése, melyet számos alkalommal kifejezésre juttatott. Egy ízben erős szemrehányásokat tett báró Palocsay-nénak, mivel ez magyar születése daczára a német nyelvet használta. „A mostani időben — írja neki Munkái III. 67. l. — mindenütt a honi nemzet és nyelv kifej-lődésében, nem pedig annak megvetésé-ben helyeztetik a dicsőséget. Mindenütt ismerik a külsőt, de a magukét tudják és szeretik. Ha a németek nem szüntek volna elfrancziásodni, mi sohasem kezdetünk volna elnémetesedni.

Én ezeket azért bátorkodom Nagysá-godnak mondani, mert Nagyságod szép szíve magyar és mivel a magyar szó sohase rútitott el semmiféle szép ajakot.

Gyermekeket adott az Isten Nagyságodnak, anya Nagyságod és mégis anyanyelvének mást teszen elibe!“ Bántotta hazafias érzületét, valahányszor nemzeti nyelvét, a hazai szokásokat mellőzni, vagy kigúnyolni látta. Hazája sorsán pedig valószínűleg remegve csüngött. Mindig félt, hogy németek vagy oroszok leszünk, azért sürgette mindig a nemzeti művelődést. „Én — írja 1819-ben — ma-holnap nem élek, de fiaim vagy magyarok lesznek, vagy fognak tudni meghalni.“ Becsülésre méltó nyilatkozata a fajára büszke magyar mágnásnak, kinek rangbeli társai Bécsben tartózkodtak seregesen, megfélelkezve a magyarság iránt tartozó kötelességeikről.

Elismerő méltánylásterdemel Dessewffy az utókortól azon a czímen is, hogy állandóan itthon tartózkodva minden nemzeti ügygyel azonosította magát és egyáltalán nem húzódott vissza a hazafiúi általános kötelességek teljesítésétől, a honpolgári közös teendőktől. Szellemi és anyagi erejéhez mérten támogatta közművelődési törekvéseinket, sőt kezdeményezőleg lépett fel akárhányszor a közczélok előmozdítása érdekében. Ő indította meg korának egyik

legtartalmasabb folyóiratát, támogatta pénzzel s irodalmi közreműködéssel a többi, ő tervezte Döbrenteivel egy magyar írók lexikonát, melynek számára Csokonai életírásán már dolgozott is. Ő sürgette a csatában elhunyt zempléni hősök emlékére felállítandó emlékkövet, melynek feliratát Kazinczyval együtt megszerkesztette s az emlékkő felállításának minden gondját viselte. Barátságos összeköttetésben élt iróinkkal, tudósainkkal, együtt fáradozott velök nemzeti nyelvünk kiművelése munkájában, osztozott közsorsukban, egyszóval szíve, lelke összeforrt mindazzal, a mi magyar.

Életének legkiemelkedőbb mozzanata az a barátságos összeköttetés, mely kora ifjúságától fogva csaknem negyedfél évtizeden keresztül Kazinczyhoz kapcsolta. A legodaadóbb tisztelet, a legbensőbb barátság fűzte egymáshoz a két férfiút s később a két családot, mely mondhatni irodalmunkban páratlanul álló költői barátságot képezett. A tisztelet és ragaszkodás legválogatottabb kifejezéseivel érintkeztek egymással, az elragadtatás és hódolat hízelgő szavaival magasztalták egymásnak

irodalmi termékeit, melyet átnézés, javítás, igazítás végett gondosan kicseréltek egymás közt. Dessewffy ódát írt barátjának születése 60-ik évfordulójára, mesterének, tanítójának, szíve szerelmének czímezte őt leveleiben, viszont Kazinczy gyengédségének minden szavakba foglalható elnevezéseivel elhalmozta Dessewffyt, kiben nemcsak barátját, irótársát, hanem pártfogóját, Maecenását tisztelte, becsülte.

Méhesének kaptárjait Dessewffy gyermekeiről nevezte el, könyvtárának felesleges könyveit barátjának ajándékozta, leányát Dessewffyéék házához küldte a nagyvilági modor elsajátítására s barátságos levelezésbe lépett Dessewffy legidősebb fiával, Aurellemel. És ámbár gyakran emlegették „síríg tartó hű barátságukat“, úgy látszik valami véletlenül támadt félreértés vén korukban elhidegítette őket egymástól.

Ismeretes dolog, hogy Kazinczy *Tövisek és Virágok* cím alatt szűrő epigrammákat írt irótársai felől, mikkel sokakat megbántott. A Himfyre írt epigramma, melyben azt sürgeti, hogy „tüzbe felét!“ Dessewffyt is bántotta, mert Kisfaludy Sándor költészetének nagy tisztelője volt. Még jobban

fájt neki Csokonai kigúnyolása, kit ő szintén kiváló tehetségnek tartott, a minthogy valósággal az volt is. Egy levéltöredéket találtam Dessewffy iratai között, melyben nagy méltatlankodva szól Kazinczynak Csokonairól irt csipős nyilatkozatai felől, miken annál inkább megütközött, mert az elhunyt költő nem védekezhetett ellenök. Dessewffy erősen megrója „literaturánk Nesztorát“, Kazinczyt, midőn ez „a valódi szép és kegyes érzés ellenére Kleiszt *Tavas*-ának még meg nem haladott fordítóját, midőn a maga nemében valódi remek *Dorottya* halhatatlan szerzőjét, midőn Magyar Heliconunk egyik fődiszét . . . . illetőleg annak hamvait azért ásogatja ki, hogy a megdicsőült elhúnytból csúfot üzzön, őt iszákosnak, csupán a pórnép nyerítésre gerjesztőjének hirdesse. S utoljára az élete virágjában közülünk elragadtatott elhunytának azért örüljön, mivel a halál azon gyalázat alól kikapta, melyet megjelenhető *Árpádias*-a emlékezetére háritott volna . . . Shakespeare teli van izetlenségekkel, melyeket méltán mustrálgatnak a bírálók, de ugyan irt-e valaha Angoly epigrammát elhunyt halhatatlan Shakes-

peareje ellen?“ Ilyen elfogulatlan, tárgyilagosságot vezette Dessewffy felfogásában és ítéleteiben s nem tudta a méltatlanságot és a valódi érdemek megbántását hallgatagon tűrni, még legjobb barátjától sem.

De egy más rokontermészetű nézeteltérés is támadt közöttük, mely szintén árkot vont közéjük — Dessewffy u. i. 1829. nov. 22-én levelet írt Guzmics Izidorhoz s benne többek közt a következőket mondja (Munkái III. 172. l.) „Az ide zárt francia levelemből is láthatja Tisztelendőséged, mint veszek minden bajaim mellett részt a Kazinczyéiban. Tudom én miért és mikor kezdett ő meghidegedni irántam. Szerencsétlen valék egyszer, hogy nem csudálhattam gróf Majláth német verseit, és bátorkodám azokat költeményesebbekké tenni fordításomban, azóta neheztel ő reám. Azonban szép lehet az, a mit én nem szépnek és galád, a mit szépnek tartok. Horatius türedelmesebb vala és talán nem haragudott, ha valaki nem bálványozta Varius görög verseit. A jó izlés kívánja meg talán leginkább a jó izlés dolgában a türeelmet. Kazinczy oly ellensége lőn

egyik barátjának másik barátja miatt, hogy a mult diéta közben a leggyalázatosabb híreket terjesztené felőlem, a mi vidékünkön még fanatikusnak is hirdetett. Nem mondanám, ha bizonyosan nem tudnám . . . Hidje el Kazinczy, hogy valamint mélyen érzem szivemben a magam nyomorúságai mellett az övéit is, hazám hálátlanságát érdemei iránt, úgy ha túl élni találnám szintúgy mint Csokonait fognám védeni, ha valaki némely túlságai miatt még a hamvait is megillendő dicsőséget sirjáról súlyos ostorral elkergetni törekednék.“

De e levél írása után sem szünt meg összeköttetése Kazinczyval, kihez 1831. aug. 8-án intézte utolsó levelét, melyben a Széchenyivel folyt polemiája felől beszélt. Szeptember 15-én már Teleki Józsefhez, az Akadémia elnökéhez irt levelét azzal kezdi, hogy „Kazinczy nincs többé“ s javaslatba hozza, hogy az Akadémia vásárolja meg az özvegytől az összes kéziratokat, melyeknek árán az elhunyt „maradékán talán az inségből kivergődhetnék.“ Az özvegynek is tanácsolta az iratok és az adósságok leltározását s az adósságok

letörlesztésére kívánta fordítani az irodalmi hagyatékért befolyó pénzt. 1832. február 25-én pedig a Kazinczy-árvák érdekében kérelmező levelet irt a nádorhoz s az Akademiához közölvén egyúttal a fenmaradt adósságok jegyzékét is és javasolta, hogy részvényeket bocsásson ki az Akademia az irodalmi hagyaték megvásárlására és kiadására.

„Nevelje Főherczegséged — írja Dessewffy Munkái III. 189. l. — nemzetünkben ezt az oly dicső és hasznos erényt, melyet annyi ritka jelességű tulajdonságaival bennünk már oly gyakran táplált. Olvastassa fel, esenkedem Herczegségénél, a maga előlülése alatt az Akademia közgyűlésiben ezen alázatosan esedező leveletem. Ne engedje, hogy csupa ajándékban, mintegy alamizsna gyanánt fogadja el a nemzeti hála jutalmát a nagy következtetésű és a siron keresztül csak még inkább örökösült érdem. Gondolja meg kérem, Herczegséged, hogy a hűség és háládatosság testvér erények, melyeknek fogyása, hahogy már egyes emberekben is fájdalmas, annál keservesebb és valódi zerencsétlenség egy egész nemzet részé-

ről, mert a nagy tettek és állhatatos fáradások ösztöneit fagyasztja.

Szoríttassék csak az Akademiától veendő ajándékra a nemzeti hála Kazinczy Ferencz maradéka iránt, mi lesz belőle? a hátralevő kamatok szaporodni fognak; a szegény özvegy és gyermekei a helyett, hogy adósságukból kivergődjenek, még mind jobban-jobban nagyobbakba és újakba merülnek: az uzorási hitelezők nehezebben fognak lágyulni; a sok költség, per, baj, bú még mind inkább-inkább fog az özvegy és gyermekei feje felett torlódni; s végtére gyászos inség lepi el majd annak maradékát, a ki kirekesztőleg szeretett honi nyelvünknek élt, halt és még magzatai javát is annak feláldozta.“

Miként látjuk, megtartotta igéretét, melylyel Kazinczy érdemeinek méltánylását s maradékainak pártfogását Guzmicsnak fogadta.

Az a szeretetteljes gond, melylyel a pártfogásra szorulókat ügyeit védelmezte, jószívűségének igazi bizonyítékai. Jóindulatú tanácsaiban, előzékeny, útmutató figyelmeztetéseiben mindenkit részesített, a ki reászorúlt. Hozzá tartozóit pedig való-

sággal elárasztotta agg kora tapasztalatainak, jóindulatú tanácsainak özönével. Felnőtt fiaival állandó levelezést folytatott s minden cselekedetökre nézve elhalmozta őket atyai jótanácsaival, intelmeivel. Különösen Aurellet levelezett bőven, kinek politikai pályáját szerető gonddal és figyelemmel kísérte. Emillel inkább ennek családi ügyeiről és gazdálkodásáról levelezett, Marczelnek, kinek jövőjét legnyugodtabb lélekkel tekintette, komoly életszabályokat kötött lelkére, Aurellet pedig valóságos politikai vitatkozásokba bocsátkozott leveleiben. 1827. szept. 10-én hosszú levelet intézett két idősebb fiához, melynek cziméül azt írta: „Némely atyai jó tanácsok, útba menendő két fíjaimhoz: Aurélhez és Marczelhez, melyeknek mindennap reggel figyelemmel teendő általolvasásokat ajánlom, mindennap estve pedig jó lesz Pythagoras tanácsa szerint megemlékezni az egész nap történeteiről és látni, mennyiben távoztak el vagy irányoztak ezen tanácsadásokhoz.“ Valóságos parainesis-szerű intelmeket mond el itt fiainak, diaetetikai szabályokat s erkölcsi leczkéket ad nekik agg kora bőbeszédűségével

s gazdag tapasztalatainak tárházából merített bölcs axiomákkal.

Ha jó indulatú atyai tanácsait mellőzve látta gyermekeitől, keserű panaszokra és szemrehányásokra fakadt. „Emil igen gyakran fog megcsalódni — írja fiához Marczelhoz Munkái III. 220. l. — mind reményivel, mind felszámításival, Aurel sok irigységet fog mindenütt és mindenkor gerjeszteni és sok önszereteteket megbántani; legfájdalmasabb az, hogy Emil nem tudja magát alattvalóitól szerettetni és még se félnek elegendőképpen tőle. Mindezeknek ott van oka, hogy a magzati bizodalom és a vallásos érzemények hiányzanak mind Aurelben, mind Emilben. Náluk tehát hibáik megismerése és megjavítása sokkal nehezebb és későbbi mint akár nálad, akár Virginiánál, azért jó lesz neked meghalni, mert nem lehet oly egy háznak előmenetele, hol kivevén Virginiát, nincs mindenekben egyetértés, a fiú nem él atyja tanácsával, úgy nézi őt mint ellenségét, titkolózik, béres cselédekben többet bízik, mint benne, hol maguk a szülék közt sincs harmónia és gyermekeik előtt is kitűnik, hogy nincs, hol végtére

egy oly szives, és annyi ellenkező belső s külső körülményeknek ellenére is semmiből Lórim segedelmével, a mint a körülmények megengedték, dolgaít eléggé megszerte vitt tapasztalt atya iránt Virginiát kivéve, sem az a tisztelet, sem az az igaz viszonos szivesség, sem pedig bizodalom, mely egy ház fejét illetné, nem uralkodik, sőt inkább a nyugodalomszerzés ürügye alatt minden igaz és elegendő ok nélkül mindezek csaknem egészen kivesztek.“

Egészen szokatlan a fentebbi levél hangja, mely élesen kirí a folyton hangoztatott szeretet és gyöngédség csaknem érzelgős szóvirágaiból. Nem is tekinthetjük a pillanatnyi felindulás kitöréseinél egyébnek, hisz igazán példaszerű volt az egyetértésnek és egymás iránti ragaszkodásnak az az erős kapcsa, mely az egész családnak minden egyes tagját egy erős lánczczá füzte össze. A szülék csaknem kizárólag gyermekeiknek éltek s a gyermekeknek a legfőbb örömet szüleik öröme okozta. Már a gyermekek kis korában tervezgették jövő életpályájukat s Dessewffyné örömmel emlegette, vajha gyermekeiből művészek válhatnának. „Bizony édes bará-

tom — írja Kazinczy a grófnak — nem felejtetem a mélt. grófné szavait, hogyha látni lehetne előre, hogy gyermekeiből valaha valamelyik nagy művész lesz, szeretné, ha azokká lennének. Ez nekem is szives óhajtásom volna; egyért, mert ez maga a gyermekemnek a legszebb *Genus t* adná s azzal együtt pénzt és tekintetet, a mi szintúgy kell, mint a mindennapi kenyér, melyért az Oratio Dominica könyörögenünk hágy; másért, mert az ilyen gyermek az egész nemzetre fényt vonna; s *erre* nézve (t. i. a hazára) még szebb volna, ha egy gróf Dessewffy festene vagy faragna, mint ha egy Kazinczy, mert az elsőbről kiki látná, hogy hajlandósága, poetice szólván *istene* vitte pályájára, nem a kenyérkeresés.“ — Irod. Hagy. III. 228. l.

A művészi hajlamok ugyan nem keltek szárnyra a grófi magzatokban, de egyikök sem maradt meg a köznapiság korlátjai között, mert mind a három Dessewffy emlékezetes nevet hagyott maga után. Aurel a politikai téren az elsők közé emelkedett, Széchenyi és Kossuth mellett állt. Marczel, mint gondolkodó philosophus, mély elmére valló bölcsészeti műveket irt

az emberiség békéje s az általános emberi jogok állapotáról, Emil mint nemzetgazdasági író fejtett ki elismerésre méltó irodalmi tevékenységet s mint a m. tud. Akadémia elnöke hazánk legnehezebb politikai viszonyai között képviselte e hazai tudományos intézetünket nagy óvatossággal, bölcs körültekintéssel a megfojtással fenyegető politikai hatalommal szemben. A gyermekeiben büszkélkedő atya egyaránt szerette minden gyermekét, leggyengédebb beczéző szeretettel leányát, Virginiát, ölelte keblére, legkomolyabbnak Marczelt tartotta, legtöbb elnézést Emil, a legfiatalabb iránt tanusított, de legnagyobb büszkesége az elsőszülött fiúban, Aurelben telt, kinek politikai sikereiben élete legszebb örömeit élvezte.

S midőn a halál 1842-ben váratlanul kiszakította Aurelt a családból és a közélet teréről, a 70 éves aggastyán apát ez a gyászeset csaknem a sírba döntötte. Egyedüli vigasztalást mély vallásos meggyőződése nyújtott neki, megindító mély resignatióval írt köszönetet gróf Andrássy Györgynek az *Allgemeine Zeitung*ban közölt necrologért s vigasztalódott Istenben. „A

Mindenható — írja Munkái III. 288. l. — ki nem tartozik senkinek is számadással, hanem mindnyájunkat számoltat, a Multat, Jelent és Jövőt örökileg egy pillanattal keresztüllátó véghetetlen bölcsesége szerint, Aurel fiamat magához visszaszólítja s nem gondolván házam és hazám bújával, az ép maga igen gondos mivéléséből származott szülei örömök reményeit egynehány nap lefolyta alatt benne letiporta. Legyen Isten szent akarátja. Köszönjük Neki inkább a még fenmaradottaink életét, mert hiszen ez is az *Ő* kezében van és valamint adta nekünk és a hazának, úgy el is veheti! Bár senki közülök ne előzzön meg engem többé a koporsóban, mert hiszen én annak már rég megértem. Nagy szerencse priorem suorum mori.“

Aurel halála után *Hit, Remény, Szeretet* felirású fekete pecsétetes leveleket írt családjához mindig érzékeny, gyengéd hangokon. Folyton övéiért imádkozott, folyton inté őket ajtatosságra, egészségök ápolására. írta, hogy ő is vigyáz magára. Ha távol volt hazulról, takarékos, óvatos életet élt, folyton haza gondolt, türelemre intette hozzátartozóit, gyakran hivatkozott

agg kora tapasztalataira, higgadtságára. Nejehez intézett utolsó leveleiben mind-egyre ismételte: „vigyázzatok a tűzre, szeles idők járnak“, határt nem ismerő gondossága mindenre kiterjedt.

Peres ügyei miatt 1843-ban Bécsben járt, itt találkozott gróf Széchenyi István-nal, ki megengesztelődve közeledett hozzá s kegyeletesen emlékezett meg az elhunyt Aurelről, kit elsőnek óhajtott bevenni tervezett Pantheonjába. „Széchenyi azt mondta nekem tegnap — úja nejének Bécsből 1843. ápr. 8-án — hogy *Üdvleldéjét* velem engesztelődés végett írta legyen. Azt mondtam neki, hogy én soha sem voltam ellensége, és azért, hogy némelyekben meg nem egyeztünk véleményünkre nézve, nem következik, hogy egymást ne becsüljük és ne szeressük. Az olykori viszonos félreértés nem csinál ellenségeket jó hazafiak között!“

Jól esett apai szívének Széchenyi elismerő megemlékezése elhunyt fiáról, melyhez hasonlót sokfelé tapasztalt Bécsben. Örült, hogy mindenütt megtiszteléssel fogadták, a nádor főherczeg, Metternich kanczellár, Nádasdy, Kübek s a többi

miniszterek, mágnások, előkelők. Részletesen megírja nejeének, hogy egy óránál tovább volt a nádornál, ki maga mellé ültette s úgy fogadta, mint testvérét. Biztató választ adott neki felségfolyamodványa tárgyában. Jól esett neki, hogy megemlékezett nejéről, „az igen jeles és okos asszonyról“, Virzsiről, a kiről sok dicséretet hallott, megemlítette a nádor Marczelt s azt mondta; „kár, hogy nem akar a közdolgokban részt venni,“ Emilről pedig azt mondta, hogy „vétkezni fog hazája ellen, ha a közdolgokban részt nem vesz.“ Szinte elérékenyítették Dessewffyt a nádor nyájassága és elismerő bókjai. „Gondolhatod — írja nejeéhez — hogy ezen valóban szíves nyilatkozatok örömkönnyeket sajtoltak ki szomorú szivemből szememre.“

A merre járt Bécsben, mindenütt vigasztaló, elismerő szavakra talált s személye iránt mindenfelé előzékeny megtisztelést tapasztalt. Az udvari körök a legfőbb állami méltóságot viselők, a társadalom legelőkelőbb körei nagy tisztelettel szóltak az ő apai szívének elhunyt büszkeségéről, Aurelról, valamint többi gyerme-

keiről is. Ez a kedvező fogadtatás, a hízelt nyilatkozatok és dicséretök valamint a perének kedvező elintézésével kecségtető biztatások nagy megnyugvást, sok örömet — életének utolsó örömeit — szereztek neki.

1843. április 15-én írta utolsó levelét nejéhez s tudatta vele, hogy elég jól érzi magát, nincs semmi komoly baja, készül is már haza, miután minden dolgát jól végezte Bécsben, de előbb még Pozsonyban és Budapesten akar néhány napot tölteni, aztán siet haza, a családi fészékbe.

Ez a vágya azonban már nem teljesülhetett. Apr. 21-én már bulletin-eket küldtek haza anyjuknak Marczel és Emil s tudatták atyjuk súlyos betegségét és annak minden tüneteit. Igyekeztek megnyugtani az otthon aggódó anyát a beteg állapota felől, a kinek betegsége azonban sokkal súlyosabb volt mint maguk is hitték.

A gyötrődés és szenvedés azonban nem tartott sokáig. Egy heti betegeskedés után 1843. május 2-án éjjel meghalt gróf Dessewffy József legifjabb fiának családi körében.

Sírfeliratát már régen maga megírta ez epigrammatikus versben:

Itt Dezsőfi porán sétálgatsz; volt neve József,
Lelke görög s olykor római; — szive magyar.

A sírfeliratában találóan jellemzi magát Dessewffy. Elméjének műveltsége, lelke, görög-római classicus volt, szívének minden érzése magyar. Irodalmunk, közéletünk egy alapos képzettségű tudóst vesztett benne, fajunk egy mintaképül állítható hazafit, egy tipikus magyart.

A szerzőnek műveiből megrendelhetők:

- A magyar hirlapirodalom története.** A magy. tud. Akademia által 100 arannyal jutalmazott pályamű. Budapest, 1887.
- Garay János életrajza,** 40 arannyal jutalmazott pályamű. Budapest, 1883.
- Gróf Desseffy Aurel Összes Művei,** bevezető életrajzzal és jegyzetekkel. Budapest, 1887.
- Garay János Összes Művei,** bevezető életrajzzal és jegyzetekkel. Budapest, 1887. 5 köt.
- Czakó János Összes Művei,** bevezető életrajzzal, Budapest, 1883. 2 köt.
- Obernyik Károly Szépirodalmi Összes Művei,** bevezető életrajzzal. Budapest, 1878. 4 köt.
- Gróf Desseffy József Összes Munkái.** III. köt. Irodalmi levelezés, jegyzetekkel. Bpest, 1889.
- Trefort Ágoston: Beszédek és levelek.** Bpest, 1888.
- Tompa Mihály élete.** Pozsony, 1883.
- Katona József élete.** Pozsony, 1884.
- Báró Eötvös József élete.** Pozsony, 1885.
- Kossuth Lajos.** Pozsony, 1886.
- Pulszky Ferencz életrajza.** Pozsony, 1893.
- Magyar Mesekönyv.** Budapest, 1886.
- Az Orsz. Közoktatási Tanács.** Budapest, 1896.
- Mesék és Historiák.** Budapest, 1895.
- Bosznia felé, visszaemlékezések a hadjárat élményeire.** Győr, 1895.
- Magyar Mesemondó.** I—X. évf. Budapest, 1895. 2 kötet.
- Nóták-Históriák.** I—X. évf. Budapest, 1895. 2 köt.
- Egyetemes Könyvtár.** 1—80. sz. Győr, 1886—95.

A szerzőnek műveiből megrendelhetők:

- A magyar hirlapirodalom története.** A magy. tud. Akademia által 100 arannyal jutalmazott pályamű. Budapest, 1887.
- Garay János életrajza,** 40 arannyal jutalmazott pályamű. Budapest, 1883.
- Gróf Desseffy Aurel Összes Művei,** bevezető életrajzzal és jegyzetekkel. Budapest, 1887.
- Garay János Összes Művei,** bevezető életrajzzal és jegyzetekkel. Budapest, 1887. 5 köt.
- Czakó János Összes Művei,** bevezető életrajzzal, Budapest, 1883. 2 köt.
- Obernyik Károly Szépirodalmi Összes Művei,** bevezető életrajzzal. Budapest, 1878. 4 köt.
- Gróf Desseffy József Összes Munkái.** III. köt. Irodalmi levelezés, jegyzetekkel. Bpest, 1889.
- Trefort Ágoston: Beszédek és levelek.** Bpest, 1888.
- Tompa Mihály élete.** Pozsony, 1883.
- Katona József élete.** Pozsony, 1884.
- Báró Eötvös József élete.** Pozsony, 1885.
- Kossuth Lajos.** Pozsony, 1886.
- Pulszky Ferencz életrajza.** Pozsony, 1893.
- Magyar Mesekönyv.** Budapest, 1886.
- Az Orsz. Közoktatási Tanács.** Budapest, 1896.
- Mesék és Historiák.** Budapest, 1895.
- Bosznia felé,** visszaemlékezések a hadjárat élményeire. Győr, 1895.
- Magyar Mesemondó.** I—X. évf. Budapest, 1895. 2 kötet.
- Nóták-Históriák.** I—X. évf. Budapest, 1895. 2 köt.
- Egyetemes Könyvtár.** 1—80. sz. Győr, 1886—95.